

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS III, FASC. 2

BUDAPEST ♦ RÓMA

2024

Fraknói, Haynald, Ipolyi
és a Monumenta Vaticana
[Hungariae]

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS III, FASC. 2

FRAKNÓI, HAYNALD, IPOLYI
AND THE MONUMENTA VATICANA
[HUNGARIAE]

A Historiographical Discourse (2004–2024) and its Results

PÉTER TUSOR

BUDAPEST ♦ ROME

2024

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS III, FASC. 2

FRAKNÓI, HAYNALD, IPOLYI
ÉS A MONUMENTA VATICANA
[HUNGARIAE]

Egy historiográfiai diskurzus (2004–2024) tanulságai

TUSOR PÉTER

BUDAPEST ♦ RÓMA

2024

*Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series I: Collectanea Vaticana Hungariae*

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport és a Moravcsik Gyula Intézet
Published by the Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute and by the MGyI

Fraknói Műhelyelőadások 2.

<http://institutumfraknoi.hu>

© TUSOR PÉTER, 2024

ISBN 978-963-556-581-8
ISSN 2732-3374

Felelős kiadó - *Publisher responsible*
a Gondolat Kiadó igazgatója
the Director of "Gondolat" Publishing House
Szerkesztette, szedte és tördelte - *Typography*
a *Typographia Pannonica*
Olvasószerkesztő - *Corrector*: Kőhalmi Olivér
Borítóillusztráció - *Cover illustration*: Xantus Géza
Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*
a Gondolat Kiadó - *the "Gondolat" Publishing House*

Adriányi Gábor (1935–2024)
emlékének

I. ELŐLJÁRÓBAN

Fraknói Vilmos 1879–1889 között az MTA főtitkáráként, majd 1892-ig másodelnökeként fontos szerepet játszott az Akadémia, és vele a teljes magyar tudományosság korabeli modernitásának megteremtésében. Őt tekinthetjük a professzionális középkor-, kora újkor- és újkor-kutatás élenjáró, munkássága sokoldalúsága, kiterjedtsége okán egyértelműen legfontosabb, emblematicus képviselőjének. Több évtizedes római kutatásai, intézete, melyet Szilágyi Sándor magyar „*École de Rome*”-ként ünnepelt, vatikáni sorozatai európai távlatba helyezték és helyezik mindmáig életművét.¹ A korabeli akadémiai rangsorolásban a rendes tag felett álló, tiszteleti tagságra szóló ajánlása nem véletlenül helyezi a hangsúlyt életművében a vatikáni kutatásokra.²

A főtitkári időszak alatt, 1882 folyamán alapított, majd 1884-től megjelenő *Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia* (*Monumenta Vaticana Hungariae*) a magyar történelem egybefüggő jelentős forráskorpuszaira összpontosított. Az 1896-tól kiadott *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis* a középkori Dunántúl magyar részét felölelő veszprémi

¹ Szilágyit idézi: CSORBA LÁSZLÓ, *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása és első évei (1895–1922)*, Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995) (szerk. uő), Budapest 1998, 7–18, 10. Fraknói vatikáni sorozatainak együttes címléírása legújabbban: *Collectanea Vaticana Hungariae* (CVH), I/24, 779–781.

² Berzeviczy Albert, Csánki Dezső és Fejérpataky László ajánlása: *Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1907-ben (Kézirat gyanánt)*, Budapest 1907, 11–12.

egyházmegye forrásait gyűjtötte egybe.³ E két, eltérő koncepciójú sorozat volt a tartópillére vatikáni kutatásainak. Az Örök Városban a szentszéki iratgyűjtemények megnyitásától kezdve megvalósult munkássága egészét kifejezetten egy római magyar történeti intézet működéseként értékelte élete végén.⁴ Tehát már az – 1849-ben a franciák által szétlőtt *Villa Patrizi* parkjának területén található – székhely 1894. évi elkészülete előtti időszakot is.

Fraknói vatikáni kutatásainak indulása, a *Monumenta Vaticana Hungariae* (MVH) megalapítása a kezdetek kezdetétől a történészi érdeklődés előterében állt. A historiográfiai kontextusba helyezett célkitűzéseket, az alapítási folyamat elbeszélését a fontosabb dokumentumok kommentált közlése kíséretében Fraknói közvetlenül az 1882. június 4-ei alapító ülés után, még a nyár folyamán publikálta.⁵ Az MVH mindkét osztályának nyitó kötetében Ipolyi Arnold írta meg latinul és magyarul az alapítás krónikáját, helyezte történeti összefüggésbe az eseményeket, s övezte egyúttal azokat az egyházi tudományosság triumfusának dicsfényével.⁶

³ Az egyes kötetekre lásd *CVH* I/20, 26–27 és 33–34. A CVH-ból csupán rövidítve idézett művek teljes címléírása megtalálható: <https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cvh>, illetve alább a *Bibliográfiában* is.

⁴ KANÁSZ VIKTOR, *A pálya végén. Fraknói Vilmos utolsó hónapjai, temetése és korai emlékezete*, Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárának emlékezete (CVH I/24), szerk. Tusor Péter–Kanász Viktor, Budapest–Róma 2024, Dokumentumok, 10. sz.

⁵ Magyar Sion (MS) 13 (1882) 441–453 és 509–525.

⁶ Ipolyi Arnold *Előszava* (MVH I1 [1887], x–xvi és II1 [1884], xv–xxi). Megelőzőleg latinul is: *Prefatio de ratione operis* (v–ix és vii–xiv).

E két alapmű alább azonban teljesen meglepő, új megvilágításban fog hamarosan megjelenni... Kiváltképpen Fraknói ropant nagy sietsége ötlük immár szembe az alapítási folyamat leveleinek, egyéb dokumentumainak teljesen szokatlan, villámgyors közreadásával.

Nemcsak a *Monumenta Vaticana* kezdeteiről, hanem egészen a 20. század elejéig történeteikről adott áttekintést, értékelést, valamint tisztázott számos problémát, elevenített fel érdekes, tanulságos részleteket HODINKA ANTAL⁷ és tette ezt valamelyest a klasszikus filológus VÁRI REZSŐ is.⁸ Őutánuk leginkább PÁSZTOR LAJOS említhető, aki több tanulmányban foglalkozott a kérdéssel.⁹ Pásztort követően ADRIÁNYI GÁBOR – a bon-

⁷ *A római levéltárak*, Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I: VI. Kelemen pápa 1342–1352. II: VI. Ince pápa 1352–1362. V. Orbán pápa 1362–1370. VII. Kelemen ellenpápa 1378–1394 (kiad. Bossányi Árpád), Budapest 1916–1918, I, 7–165 és II, 7–148, itt I, 72–79.

⁸ *Történeti intézetek Rómában. Adalék a legújabb kor tudománytörténelméhez*, Budapest 1916, 45–52; lásd még ÁLDÁSY ANTAL, *Fraknói Vilmos emlékezete*, Katolikus Szemle 39 (1925) 449–460, 456–457.

⁹ *A Vatikáni Levéltár*, Levéltári Közlemények 20–23 (1942–45) 100–129. Az újabb publikációk sorából kiemelkedik: LAJOS PÁSZTOR, *L'Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 100 (1977) 143–166; [Uő], *Le origini dell'Accademia d'Ungheria di Roma*, Un istituto scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria (1895–1950) (Studi e Ricerche 7, ed. Péter Sárközy–Rita Tolomeo), Roma 1993, 9–24; [Uő], *Vilmos Fraknói e i «Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia»*, Rivista di Studi Ungheresi 10 (1995) 44–59. Számos részinformáció még: LEO SANTIFALLER, *Briefe von Wilhelm Fraknói zu Theodor Sickel aus den Jahren 1877 bis 1906*, Römische Historische Mitteilungen 6–7 (1962–1964) 193–351.

ni egyetemen HUBERT JEDIN utóda – folytatott alapkutatási mélységű vizsgálatot a témában.

2. MONUMENTA VATICANA VS. MONUMENTA VATICANA HUNGARIAE

Adriányi Gábor, a 19. század egyháztörténetének legjobb ismerője meghatározóan Fraknói, Haynald Lajos, Rómer Flóris és Tárkányi Béla stb. levelezése alapján arra a – korábban egyik szerző által sem említett – felismerésre jutott 1997-es tanulmányában, miszerint Fraknói 1881-ben először a Szentszék által magyar közreműködéssel kiadandó egyetemes *Monumenta Vaticana*-ban gondolkodott, ami később szűkült csak le a magyar vonatkozású források publikálására.¹⁰ A Fraknói által 1882 nyarán – az imént említett, sietősen kiadott közleményben – publikált primér latin nyelvű források: a Szentszékhez intézett beadványok elemzése és egyéb érvek alapján e meglátást 2004-ben, az MVH örökségét modernizált formában felvállaló *Collectanea Vaticana Hungariae* elé írt historiográfiai áttekintésemben kétségbe vontam. Arra a következtetésre jutottam, hogy amikor az e tekintetben szekundér dokumentumoknak tekinthető levelezésanyagban némi pongyolassággal, vagy csak szokványos egyszerűsítéssel *Monumenta Vaticanáról* beszélnek, ott is kivétel nélkül a *Monumenta Vaticana Hungariae*-ről esik szó.¹¹

¹⁰ ADRIÁNYI GÁBOR, *Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam illustrantia” megindítása*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 8 (1996) 3, 61–72, különösen 61. 64–66. 67–69.

¹¹ TUSOR PÉTER, *Magyar történeti kutatások a Vatikánban* (CVH I/1exc.), Budapest–Róma 2004, *Excursus*, xxviii–xxix; CVH I/20, 28–29.

Kritikai észrevételeimet Adriányi Gábor nem fogadta el.¹² Hatásukra kiterjedt levél- és kéziratári kutatásba fogott. Újabb, 2007-es közleményében érdemileg növelte argumentációs bázisát: a korábbiak mellé számos új, fontos és érdekes forrást idézett, illetve függelékben közölt is. Közülük a legfontosabb Fraknói Vilmos 1881. október 20-ai *Promemoriája*, amelyet a *Monumenta Vaticana* ügyében írt.¹³ Itt már nem többféleképpen (is) értelmezhető levelezésbeli utalásokról volt szó, hanem egyértelmű, világos, primér forrásértékű tervezetről, aminek középpontjában valóban a Szentszék által kiadott egyetemes jellegű *Monumenta Vaticana* állt, mely magyar közreműködéssel indult volna el.¹⁴ Ám ez a dokumentum a megadott esztergomi jelzeten nem volt számomra fellelhető.¹⁵ Az iratot ugyanakkor, hiteles példánya előkerülése esetén, perdöntőnek tartottam az Adriányi-féle felfogás helyes volta mellett.

¹² ADRIÁNYI GÁBOR, *Fraknói Vilmos javaslata a Szentszék levéltári forráskiadására*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 19 (2007) 149–160, különösen 150–151. A tanulmány egyező szöveggel már korábban megjelent németül: GABRIEL ADRIÁNYI, *Der Beitrag des ungarischen Domkapitulars und Historikers Vilmos Fraknói (1843–1924) zur Öffnung der Vatikanischen Geheimarchiv*, Festgabe für Karl Josef Rivinius SVD (Theologie und Hochschule 1; hg. v. Reimund Haas–Eric W. Steinhauer), Münster 2006, 183–203.

¹³ ADRIÁNYI, *Fraknói Vilmos javaslata*, 157–160. Előzőleg közli még Fraknói levelét római tárgyalásairól Simorhoz, Esztergom, 1881. júl. 7 (154–155) és a váradi káptalan 1881. aug. 16-ai felhívását (156), illetve tanulmányában előzőleg még több, korábban nem használt levélrészletet idéz.

¹⁴ Lásd alább, *Függelék*, I. sz.

¹⁵ „PL AE Simor, Cat. A, n. 49/1882.” 2009. febr. 5-én jártam Esztergomban ez ügyben, de az iratot sem ekkor, sem a következő hetekben nem tudták lokalizálni a pírmási levéltárosok, sűrű levélbeli érdeklődésem ellenére sem.

(Ön)kritikus álláspontomnak 2011-ben a CVH I/7. kötete bevezetésében hangot adtam.¹⁶ A hiteles példány és az esetleges iratkörnyezet személyes szemlélését amiatt tartottam fontosnak, mert így az elsődleges források: a közvetlenül és bizonyosan Fraknóihoz köthető, általa kiadott dokumentumok, illetve egy szintű hiteles korábbi *Promemoria* között immáron *antagonisztikus ellentét látszott körvonalazódni*. Ezt az ellentétet ekkor még nem tudtam feloldani. Ráadásul az említett 1881. október 20-ai *Promemoria* az Adriányi-féle kiadása szerint aláírás nélküli, illetve sem sajátkezűségről, sem pedig kísérőlevélről nem esett szó ezen emlékirattal kapcsolatban.¹⁷ Közlebbről meg nem fogalmazott gyanakvással olvastam a benne foglaltakat.

Személyes, baráti közlése szerint ugyanakkor – nyilván épp a primér források imént említett alapvető ellentmondásossága miatt – Adriányi Gáborban is maradtak kétségek:

„...hozzáfűzöm, hogy ássuk el a harci bárdot, amely a Fraknói által felvetett vatikáni levéltár anyagának közlésével, majd a „Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia” megindításával kapcsolatban felmerült. Sajnos nem került elő eddig semmiféle dokumentum arról a Schusztér és Dulánszky püspökök által jelzett püspökkari értekezletről (megbeszélésről?), amit mindkettő 1881-ben kilátásba helyezett a vatikáni levéltári közlésekkel kapcsolatban (vö. Fraknói, Új Magyar Sion 13-1881-449). Szóval hagyjuk a tisztázást má-

¹⁶ Vö. CVH I/7, LVII–LVIII, 243. j. Hasonlóképpen fellelhetetlensége miatt nem vettem figyelembe az Adriányi-féle első közleményben (41. j.) említett iratanyagot. Vö. ADRIÁNYI, *Fraknói Vilmos javaslata*, 152. is.

¹⁷ ADRIÁNYI, *Fraknói Vilmos javaslata*, 157–160.

sokra, videant consuli [!]

 – hagyta nyitva a kérdést a 19. század egyháztörténetének legjobb ismerője.¹⁸

Nemcsak a Fraknói által publikált latin nyelvű alapforrások tartalma miatt maradhattak az 1881. október 20-ai, vitathatatlanul az egyetemes *Monumenta Vaticana* tervét felvázoló *Pro-memoriában* foglaltak ellenére is kételyek Adriányiban. Ha-nem például amiatt is, mert ahogyan a 2004-es *Excursus* 2. pontjának végén a következőket írom: „egy igazán kompetens személy, Ipolyi Arnold korai, még 1881. szeptember 1-jei (!) vá-laszában kifejezetten „Monumenta Vaticana Hungarica” sze-repel, és egy „hazai egyházi tudományos vállalat fontosságát és horderejét” húzza alá, Adriányi professzor 2007-es ellenvetései 2. pontjában így ír: Tusor Péter... hivatkozik Ipolyi 1881. sze-ptember 1-jén kelt levelére, amelyben egy „hazai tudományos vállalat fontosságát és horderejét” emeli ki. Ez a kitétel azon-ban még korántsem bizonyíték arra, hogy kizárólag a magyar vonatkozású vatikáni dokumentumokat akarták már 1881 őszén kiadni.” Annak tényét, hogy Ipolyi „*Monumenta Vaticana Hun-garica*”-ról írt 1881. szeptember legelső napján, írásában ugyan mellőzi Adriányi Gábor, de vélhetően nem került el gondos figyelmét...¹⁹

¹⁸ A „*Bischofslexikon 1804–1918*” kapcsán hozzám írt második levele (Buda-pest, 2020. júl. 16.) bevezetőjében olvashatók a fenti sorok. A jövőben mind-két levelet publikálni szándékozom.

¹⁹ ADRIÁNYI, *Fraknói... javaslata*, 151. Tehát éppen állításom erősebb ré-szére azonban, miszerint Ipolyi már 1881. szept. 1-jén szó szerint és kifejezet-ten „*Monumenta Vaticana Hungarica*”-t említett, és következésképpen ebben is gondolkodott a tudós püspök, nem reagált Adriányi Gábor.

Az immár végképp érdekessé váló historiográfiai kérdés – magyar kiadású egyetemes *Monumenta Vaticanát* kezdett-e szervezni Fraknói Vilmos a kezdet kezdetén, vagy mindvégig „csupán” *Monumenta Vaticana Hungariae*-ről volt szó? – 2022-re eldőlni látszott. Úgy tűnt, Adriányi Gábor javaslata ellenére nem kell megvárni az utókor ítéletét, és végre sikerült megnyugtató megoldást találni a problémára. Minden korábbinál határozottabban kezdett körvonalazódni, hogy Fraknói kezdetben bizony nem egy általános pápaságtörténeti forrássorozatot akart magyar szervezésben és finanszírozásban elindítani, hanem bizony mindvégig magyar dimenziókban gondolkodott. Adriányi professzor észrevételei, ellenérvei és adatai tudniillik magától értetődően engem is további vizsgálódásra ösztökéltek. Fraknói Vilmos első, 1881. tavaszi és kora nyári kutatási kérvényeit javaslatomra Nagy Katalin kutatta fel az *Archivio Apostolico Vaticano* prefektusi levéltárában. Ez a fond máig kizárólag külön engedéllyel használható. A kutatási kérelmek vélhetően emiatt maradtak eddig a történettudomány látóhatárán kívül. Különleges információértékük, hogy cáfolhatatlanul bizonyítják: Fraknói a vatikáni levéltár 1881. eleji megnyitása után kizárólag magyar vonatkozású források kutatását kérelmezte, majd kezdte meg vizsgálatukat. Célja tehát kezdettől fogva nem lehetett más, mint a magyar történelemhez kapcsolódó vatikáni források feltárása és publikálása, és nem egy enél (is) nagyobb szabású vállalkozás – állapítottam meg (elégedetten).²⁰

²⁰ Vö. NAGY, *Fraknói Vilmos kutatási kérelmei*, 315–318 (címléírása alább, 26. j.). Lásd különösen az 1. sz., 1881. máj. 15-ei kérvényét Fraknóinak: „Fretus summa ea benignitate, qua Eminentia Vēstra literis suis de dato 12.

Az Adriányi Gábor és köztem közel két évtizeden át folyó szakaszos diskurzus öröndetesen sok új forrást vont be a kérdés vizsgálatába, igazolva az efféle tudományos eszmecserék hasznát, létjogosultságát. Kiváltképp, ha egyik fél sem a „maga igazát” keresi, hanem a történeti valósághoz akar közelebb kerülni, amennyire csak lehetséges – miként jelen esetben is történt és történik. Az eszmecsere ugyanis 2022-ben messze nem ért véget, hanem itt és most folytatódik.

3. ÚJRAÍRT KÖZELMÚLT (1882–1881)

a) *Adriányi igazsága*

A Fraknói-centenárium (1924–2024) alkalmából ismét homloktérbe került a vatikáni historiográfia. A jeles évforduló és a hozzá kapcsolódó kutatások lehetőséget nyújtottak, egyben pedig ösztönzést jelentettek arra, hogy ismételten foglalkoz-

Februarii ad Eminentissimum Cardinalem Haynald datis me de alto suo patrocinio securum reddere dignata fuit, Eminentiae Vestrae supplex esse audeo, quatenus efficere velit, ut mihi in Secretiori Tabulario Pontificio quaedam Ecclesiae Hungaricae antiquiorem historiam (1300–1526) illustrantia documenta investigare et describere, laborique huic 26-a huius mensis manus admoveere liceat”. Ugyanezt erősítik meg, szintén kizárólag magyar anyagok vatikáni kutatásáról szólnak CHRISTINE MARIA GRAFINGER eredményei: *Ricerche di Vilmos Fraknói nel Vaticano*, Gli Archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–20). In *memoriam Lajos Pásztor (CVH I/4)*, Budapest–Roma 2008, 247–254, 248–249. Vö. CVH I/21, 8–9; PÉTER TUSOR, *Vilmos Fraknói’s Heritage in Rome. The Hungarian Historical Research in the Vatican* (Storia d’Ungheria – History of Hungary 1), Viterbo 2024, 28.

zam a kérdéssel a célból, hogy új fejezetet nyitva közelebb jusunk a „megoldáshoz”.

A centenáriumi emlékkötetben közreadott Fraknói–Rómer levelek alapján²¹ ugyanis Győrből előkerült Fraknói 1881. október 20-ai, kulcsfontosságú *Promemoriájának* további, hiteles példánya, sőt példányai.²² A Zalka János püspökhöz írt saját kezű kísérlőlevélben az Akadémia főtítkára nem csak hitelesíti tervezetét, hanem egyúttal kihangsúlyozza annak *magánjelleget*.²³ A kulcsdokumentum autentikus autopsziája nyomán egyértelműen kijelenthető: Adriányi Gábor tézise az alapvető! Fraknói Vilmos kezdetben valóban egy általános *Monumenta*

²¹ CSÉCS TERÉZ, „*Kedves barátom és nagy böcsületet szerző fiam!*” *A Rómer–Fraknói levelezés és a Monumenta Vaticana*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 445–483, Dokumentumok, 11. 15. sz. Innen vált világossá előttem, hogy az okt. 20-ai *Promemoriát* nemcsak Esztergomban lehet keresni, hanem többeknek is elküldte Fraknói, többek között Győrbe is (lásd a következő jegyzetet). Egyéb lelőhelyeken valószínűleg további példányok is fellelhetők még.

²² Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ Levéltára (GyEL), Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratsorozat, 3475/1881; a sokszorosított kézírás másik, teljesen megegyező példánya: GyEL Győri Káptalan Magánlevéltára (GyKMLT), Théca XLVI, n. 5630. Előkeresésüket kérésemre, illetve másolatukat Nemes Gábornak köszönöm.

²³ „Engedje meg Nagyméltóságod, hogy a Monumenta Vaticana tárgyában általam készített, az ügy jelen állásáról tájékoztatást nyújtó, egyébként egészen magánjellemtű emlékiratot Excellenciádnak megküldhessem és a tervezett vállalatot, melynek fontosságát Excellenciád bizonyára legjobban tudja méltányolni, Nagyméltóságod hathatós pártfogásába ajánlhassam.” Budapest, 1881. október 26-án. GyEL, Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratsorozat, 3475/1881.

Vaticanában gondolkodott, ez szűkült le idővel a magyar változatra.

Ám a történet jóval összetettebb, mint eddig gondolni lehetett. Tudniillik az általam megfogalmazott kritika sem alaptalan. Hogyan lehetséges ez?

A kérdés megnyugtató, részletes megválaszolását, miként 2004-ben, továbbra is a monografikus részletességű kutatástörténettől várom.²⁴ Sem a CVH indulásakor, sem most, a Fraknoi-centenárium évében nem tartom feladatommak e tárgyban kiterjedt alapkutatások végzését. Továbbra is a rendelkezésre álló források nyomán felvetődő kérdések észrevételezésére és tisztázásra összpontosítok. A probléma megoldása mindazonáltal így is körvonalazható.

b) A koncepcióváltás időpontja és körülményei

Egészen biztos, hogy 1882. március 5-én, vasárnap az ügy még Fraknoi eredeti elképzelése szerint, a Szentszék által magyar közreműködéssel kiadott egyetemes *Monumenta Vaticana* érdekében haladt előre. Az Akadémia pap-főtitkára aznap – ismét – alaposan átbeszélte a vállalkozás védnökségét elvállaló Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsekkel a helyzetet, és Rómer Flóris bevonásával elkezdte szervezni az alapító értekezlet összehívását 1882. március 24-ére. Fraknoi minderről beszámoló le-

²⁴ „Nem tartom kizártnak, hogy a római magyar kutatások egyszer megírandó monografikus feldolgozása esetlegesen majd igazolja, netalán tökéletesen megcáfolja a neves egyháztörténész felvetését. Én a fentiekben mindenesetre másként értelmezem az eseményeket.” CVH I/exc., xxviii; CVH I/20, 28.

vele ugyan datálaltan, de említi benne a szepesi püspök aznapi felajánlását a tervezett sorozat számára. Innen azonosítható 1882. március 5-ei keletkezése.²⁵ Haynald bíboros március 9-ei, csütörtöki levele Rómába viszont már úgy íródott, mintha mindvégig, tehát már Fraknói előző évi, vagyis 1881. júniusi római tárgyalásaitól kezdődően kizárólag a vatikáni magyar források publikálásáról lett volna szó!²⁶ Fraknói roppant csatlódottan értesítette a váratlan fejleményről Rómer Flórist: „Homo proposuit, Cardinalis disposuit. A bíbornoki körlevél már le volt lithographirozva (ide mellékelem), mikor Őeminenciájának eszébe jött, hogy talán még is jobb volna előbb Rómába írni, és az értekezletet húsvét utánra halasztani. Én a dolgot nem akartam forcirozni, és megnyugodtam...” – közölte váradi kanonoktársával.²⁷ Soraihoz magát mentegetően még hozzáfűzte: „Legitimitatióm gyanánt, hogy nem hebehurgyán jártam el, szolgáljon a körlevél és Őeminenciája egy irata, melyet a Prépost urunkhoz küldök.”²⁸

²⁵ „Ma Császká évi 300-at (=3000) írt alá”. Csécs, *A Rómer–Fraknói levelezés*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), Dok., 18. sz. Császká György március 5-én, Budapesten kelt levele közölve: MS 13 (1882) 449.

²⁶ Kiadva: MS 13 (1882) 515–517; a vatikáni eredetiről újonnan: NAGY KATALIN, *Fraknói Vilmos kutatási kérelmei a Vatikáni Apostoli Levéltárban (1881–1885)*, Magyarország és a római Szentszék III. Exquisitae lucubrationes Cornelio Szovák amicabilem dicatae (CVH I/21), Budapest–Roma 2022, 307–322, 318–319.

²⁷ Csécs, *A Rómer–Fraknói levelezés*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), Dok., 15. 18. 20. sz. 1882-ben húsvét április 9-re esett.

²⁸ Uo. Az említett prépost vélhetően Vinkler József, 1861-től váradi kanonok, 1866-tól lipcsei prépost, 1876-tól székesegyházi főesperes. Nagyprépostként 1901-ben ő perelte be a székeskáptalan nevében Ady Endrét

Adriányi Gábor időközben összehívott püspökkari értekezletre, megbeszélésre gyanakszik, s hogy a tervet „Budapesten megtámadták”, aminek tehát egészen pontosan március 5. és 9. között: 6–7–8-án kellett történnie. Ez ama értekező, melyre fentebb említett, hozzám írt *‘videant consules’* levelében hivatkozik, miszerint nem talált részleteket róla. A püspöki gyűlés megtartása mellett szóló közvetett információ nemcsak az, hogy 1882. április 17-én Fraknóihoz intézett levelében Rómer a *‘casulum’* kapcsán „utolsó szavazásról” beszélt,²⁹ hanem az is, hogy március 9-ei említett levelében Haynald Lajos nemcsak a saját, hanem több főpaptársa és javadalmas nevében érdeklődött afelől a Szentszéknél, hogy Rómába küldhetik-e Fraknóit a sorozat ügyének megtárgyalására.³⁰ Az értekező ellen szól viszont, hogy Fraknói iménti panaszában Rómernek a kalocsai bíboros váratlan döntéséről beszélt csupán.³¹ Gyűléssel vagy anélkül: nyilván Haynaldé volt a főszerep.

A XIII. Leó-féle nyitás utáni képlékeny helyzet ismeretében nem zárható ki, sőt igen valószínű a Vatikánból érkezett dezavválás, akár a nunciatúra útján közvetett, akár Haynald-

„Egy kis séta...” c. cikkéért.

²⁹ ADRIÁNYI, *Fraknói... javaslata*, 151. *‘eacula’* corrige *‘casulum’*. A levél másolatát Csécs Teréziának köszönöm.

³⁰ *„I, eo dirigitur mea, pluriumque Confratrum meorum et Dignitariorum Hungariae humillima supplicatio, ut cum spe alicuius successus liceat nobis Canonicum Guilelmum Fraknói Romám mittere”* MS 13 (1882) 517. – Továbbá életvégi visszaemlékezésében Fraknói Haynald által Budapestre egybehívott püspöki konferenciáról beszél, mellyel egyidejűleg intézte levelét a pápához a kalocsai érsek. KANÁSZ, *A pálya végén*, Dok., 10. sz.

³¹ Lásd imént, 27. j.

hoz vagy Simor János bíboros hercegprímáshoz, közvetlen jelzés formájában. Érdemes lesz majd az alapkutatást ebbe az irányba is kiterjeszteni. Mind a fordulat gyorsasága, mind Fraknói magamentegetése, tudniillik, hogy „nem hebehurgyán” járt el, efelé mutat. A helyzet nagyon súlyos volt. Rómer április 17-ei levelében egyenesen az „ország színe előtti” meghurcoltatásra utal az ügy kapcsán; az Akadémia tudós pap-főtitkára pedig május elején Rómában volt kénytelen bizonygatni, miszerint személye „a discretio és a katolikus érdekek iránti hűség tekintetében a megbízhatóság kvalifikációját nem nélkülözi”.³²

c) A koncepcióváltás kezelése Róma felé

Mindazonáltal a komplikációk nem bizonyultak végzetesnek. Haynald Rómába írt levele után a személyesen az Örök Városba siető Fraknói is olyan *memorialét* nyújtott be 1882. május 8-án a Szentszékhez, mely ügyesen úgy volt fogalmazva, mintha kezdettől fogva a magyar vonatkozású dokumentumok kiadásával igyekeztek volna hozzájárulni a magyarok az egyházi tudományosság gyarapításához, illetve a Szentszék forráskiadó

³² ADRIÁNYI, *Fraknói... javaslata*, 153 (21. és 22. j.-ben idézett források). Szerintem sem férhet most már a legkisebb kétség ahhoz, hogy Rómer sorai a vatikáni sorozattal kapcsolatos nehézségekre vonatkoznak. Az nagyjából nyilvánvaló, hogy az 1881. júniusi szóbeli tárgyalásokon elhangzottak nem jelentettek konkrét felhatalmazást, és ennek Fraknói tudatában is volt: „Indítványom közhelyesséssel fogadtatott, és jogom van az eddigi tapasztalatok után remélni, hogy a legilletékesebb helyen pártolásra fog találni, főleg, ha az szerencsés lesz Eminenciád magas helyeslését és jóváhagyását kinyerni...” – írta Simornak 1881. júl. 7-én. Uo. 155. Úgy gondolta talán, hogy egy jelentősebb összeget összegyűjtve és felmutatva a Kúriában már nyert ügye lesz?

tevékenységéhez. Haynald levele, Fraknoi római *memoriáléja*: íme a két primér alapidokumentum, melyek latin nyelven hordozott információinak hitelessége gránitszilárdságúnak tűnt számomra 2004-től mostanáig.

„S nehogy úgy tűnjék, hogy idegen aratásba vetjük sarlónkat, azon nunciusok jelentéseit szándékozzuk kiadni, akik Magyarország királyainál, később egyúttal Németország császárainál a Szentszék ügyeit vitték” – jelölte meg szép latinsággal fogalmazott irományában Fraknoi egyúttal a közvetlen célt. A *memoriale* kulcsmondata elárulja, mi is lehetett az időközben felmerült probléma lényege: a Haynald bíboros által szorgalmazott Budapest-központú kiadással kapcsolatosan a Vatikánban joggal vélhették úgy, hogy Magyarországon túl messzire merészkedtek. Az sem zárható ki, hogy az Akadémia főtítkárának 1881. júniusi római tárgyalásai alatt történhettek bizonyos félreértések mindkét fél részéről, illetve a Kúriában nem számoltak komolyan azzal, hogy a szavakat tett követi Fraknoi és a magyar egyháziak részéről. Mint ahogy a váradi káptalan 1881. augusztusi, az új vatikáni forrásközlő sorozat indítása érdekében tett felhívását is félreérthették és bizonyíthatóan félre is értették egyes káptalanok, mégpedig a körlevél elején szereplő fontos mondat alapján: „ezen nagyfontosságú kiadvány... nevezetes szolgálatot tenne a Szentszéknek és az egyházi tudományosság ügyének, számot tarthatna az egész művelt világ elismerésére, egyúttal lehetővé tenné a magyar egyháztörténelem római forrásainak teljes kimentését” – olvasható a váradi kanonokok körlevelében.³³

³³ A káptalani felhívás kiadva: ADRIÁNYI, *Fraknoi... javaslata*, 156. Az ugyanitt publikált, Simorhoz 1881. júl. 7-én Esztergomból intézett levél (154–155)

Dezavualták-e Rómából Fraknóit, illetve maradt-e ennek nyoma? Célzatos alapkutatás adhat majd rá választ. Vagy csupán a sokéves kúriai tapasztalattal bíró Haynald Lajos fejében szólalhatott meg – jókora késéssel – a véscsengő?³⁴

d) A helyzet kezelése idebaza

Rómában a jelek szerint viszonylag könnyen sikerült dűlőre jutni. Fraknói azonban nemcsak a Szentszék, hanem a szélesebb katolikus közvélemény előtt – egyben pedig a jövő historiográfia számára – is szükségesnek látta az időközbeni fejlemények tükrében interpretálni a közelmúltat. Azon melegében, még a június 4-ei alapító értekezlet hónapjában (!) közzétette „*Monumenta Vaticana Hungariae Illustrantia. Fraknói Vilmos jelentése*” címmel az elmúlt egy év kommentált dokumentációját. A kommentárokkal fűszerezett iratközlés középpontjában Haynald 1882. március 9-ei, s Fraknói saját május 8-ai latin nyelvű, a kezdtek kezdetétől fogva magyar vonatkozású vállalkozás tervéről szóló iratai álltak Lodovico Jacobini bíboros államtitkár (1880–1887†) ezekre adott, a vatikáni magyar források kiadását jóváhagyó és magyar egyháziak áldozatvállalását méltató levelével egyetemben. Az összeállítás nemcsak címében,

sem fogalmaz teljesen világosan. Lehet, hogy mindez a Fraknói által említett „túlzott óvatosságnak” köszönhető? Lásd alább, a 38. j.-nél.

³⁴ Haynaldra és római „száműzetésére” további irodalommal: LAKATOS ANDOR, *Haynald Lajos (1816–1891)*, Az erdélyi egyházmegye és püspökei = Magyarország egyházmegyéi és főpásztorai. Intézménytörténeti – életrajzi lexikon 1804–1918 II/3 (Collectanea Studiorum et Textuum III/II/3), szerk. Szirtes Zsófia–Tusor Péter–Rupert Klieber, Budapest 2024, 34–45.

hanem konstrukciójában, a dokumentumok összeválogatásában részben megörökítette, részben pedig – és ez volt a sürgős közzététele valódi oka – úgymond bizonyította is, hogy mindig magyar vonatkozású koncepcióról volt szó.³⁵

Az átértelmezés legszembetűnőbb bizonyítéka, hogy közleménye elején Fraknói az 1881. október 20-ai – az eredeti koncepció diagnosztizálásában peröntő – *Promemoria* érvelő részének a felét közli a csupán nyomtatásban, és annál a résznél, ahol már ténylegesen és cáfolhatatlanul egy általános *Monumenta Vaticana* indítását kezdi fejtegetni az eredeti irományban, mondat közepén vált és ad teret a magyar vonatkozásokra szűkítő átértelmezésnek. Korábban meghatározóan emiatt tartottam szükségesnek a *Promemoria* első változatának autopsziáját, hiszen két, egymásnak éppen a lényegét tekintve ellentmondó szövegváltozatról volt szó, és a nyomtatott, a *Monumenta Vaticana Hungariae* eredettörténetét enarráló és dokumentáló változatot teljes bizonyossággal Fraknóihoz lehetett kötni.³⁶

Eljárásával Fraknói egyfelől elérte, hogy emlékirata korábbi – hangsúlyozottan *magánjelleggel* megküldött³⁷ – szövege csupán egyfajta piszkozatnak, munkadokumentumnak legyen tekinthető. Másfelől keretet nyújtott az összes korábbi dokumentum, főpapi és káptalani válaszok hasonló átértelmezéséhez. Az 1881. őszén Ipolyi kivételével jószerével a mindenki által az egyete-

³⁵ Az itt közzétett iratok a folyóiratbeli lelőhely feltüntetésével (MS 13 [1882]) többször idézve korábban. A teljes közlemény első, még cím nélküli citálása fentebb, 5. j.

³⁶ A váltást az átértelmezéshez lásd alább függelékbeli közlésénél, ***-gal jelölve.

³⁷ Lásd fentebb a Zalkához intézett levelet, 23. j.

mes *Monumenta Vaticana* indításához adott hozzájárulásokat ugyanis mint a magyar sorozat eredetdokumentációját publikálta. A reinterpretációt nagyban segítették a korábbi óvatos, sok tekintetben általános jellegű megfogalmazások,³⁸ illetve hogy a publikált püspöki és káptalani válasziratok élén Simor 1882. március 19-ei, kizárólag már magyar vonatkozásokról szóló, illetve Haynald 1881. december 19-ei, a munkálatok „magyarhoni” központját kiemelő levelei álltak.³⁹

³⁸ Vö. 32 j. (és főszöveg is.) Inkább az utókor filológiai vetületű elemzése számára volt nem kissé megtévesztő, hogy Fraknói még Simorhoz írt 1881. júl. 7-én (kiadása uo., 155) intézett levélből is szó szerint emelt át fontos részt a *Magyar Sion*beli, immáron reinterpretáló 1882. június végi publikációjába: „Az azt hiszem, hogy a magyar káptalanok ezen kezdeményezése az egész művelt világ előtt hirdetné a magyar klérus tudományos szellemének dicsőségét... Végre, mivel nézetem szerint Őszentsége maga idején felkéretnék, hogy a vállalat szerkesztése körül működő erők sorában mindenkor egy-két magyar papnak adjon helyet, ezek széles látkörrel és emelkedett szellemmel térve vissza egyházmegyéikbe, itt új és élénk tudományos élet központjaivá válnának...” E sorok így jelentek meg egy év múlva, immár kizárólag a magyar vonatkozások feltárására vonatkoztatva: „Indítványunk támogatására kiemeltém, hogy ezen ajánlat és kezdeményezés az egész műveit világ előtt hirdetné a magyar klérus tudományos szellemének dicsőségét. És beláthatatlanul jótékony következményei volnának szomorú viszonyok között tengő egyházi irodalmunkra. Azon magyar papok, kik a nagy vállalat szerkesztésében közreműködnének, széles látkörrel és emelkedett szellemmel térve vissza egyházmegyéikbe, itt új tudományos élet központjaivá lennének” MS 13 (1882) 444–445. Vö. a *Függelék*ben közölt *Promemoria* utolsó két bekezdését is.

³⁹ Vö. a *Promemoria* publikált, átszerkesztett részének leírását lásd alább a *Függelék*ben (jegyzetben). Nem tartom kizárnak, hogy a beérkező válaszok válogatása és egész sorrendje szintén koncepciózus.

Fraknói igyekezett még ennél jobban is elvarrni a szálakat. Közleménye címéhez illesztett jegyzetben az alapítás történetének mielőbbi megírására szólított fel.⁴⁰

* * *

A mester és barát Ipolyi Arnold sietve tett eleget a felhívásnak.⁴¹ Az MVH mindkét osztályának induló kötetében Fraknói *Magyar Sionbeli*, imént ismertetett „jelentésére”, dokumentumközléseire már mintegy hivatalos „jegyzőkönyvként” hivatkozik a beszercebányai püspök. Ipolyi elbeszélése szerint a vatikáni könyv- és levéltárban kutató Fraknói, akit váradi kanonokként és MTA-főtitkárként címez, Theiner korábbi vatikáni magyar forráskiadásának javítása, kiigazítása és folytatása érdekében kereste meg Jacobini államtitkárt, majd a

⁴⁰ „Azt hisszük, hogy az e cím alatt [*Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia*] tervezett vállalat fontosságánál fogva, érdekes lesz keletkezése és létesítése történetét megírni; annál is inkább, mert az a magyarországi katolikus tudományosság történetének egyik nevezetes mozzanatát képezi, és reméljük, egyik nem dicstelen és nem hatás nélküli tényezőit képezendi.” MS 13 (1882) 441.

⁴¹ Ipolyi Arnold *Előszava* (MVH I1 [1887], x–xvi és II1 [1884], xv–xxi). Megelőzőleg latinul is: *Prefatio de ratione operis* (v–ix és vii–xiv). – Mindkét szöveg jegyzete (xiii, illetve xix) hibásan idézi Fraknói „jelentését” a „vállalat kezdeményéről s megalakulásáról, valamint a kiadás tervezetéről a bővebb jegyzőkönyvi részletek közleményei” megnevezéssel, mivel azok nem az MS 1885/7–8., hanem 1882/6–7. számában jelentek. A latin változatban és a klny. esetében az évszám viszont már pontos. Jacobini államtitkár levele is, melynek köszönhetően *‘negotium... iam absolutum et firmatum est’*, 1882. május 1-jei, téves dátummal szerepel a latin változatnál (uo., vii és xi).

pápát, aki „óhajtásunkat kegyesen méltányolva szándékunk azonnali figyelembevételét megígérni méltóztatott. Magyarország főpapjai és káptalani erről értesülve azonnal lelkesedéssel karolták fel az ügyet, hogy az ország egyháztörténete tanulmányát előmozdítsák, s a vatikáni levéltár magyar vonatkozású okmányai kiadásának nagyobb vállalatára legnagyobb részök mindjárt az első felhívásra tetemesebb költséget... ajánlottak fel” – írja előljáróban Ipolyi, majd ekként folytatja az események kanonizált elbeszélését:

„Ezzel a vállalat kiadására a további lépések azonnal foganatba vétettek. Tárkányi Béla egri és Fraknói Vilmos nagyváradi kanonokok Rómába küldettek, hogy a vatikáni levéltár megnyitásáért hálánkat megvívve, egyszersmind az okmányok kikeresése, megválasztása és leírása iránt a levéltár igazgatóinál s hivatalnokainál a kellő lépéseket megtegyék. Erre a Szentszék további engedélyét kikérve és megnyerve, Haynald Lajos bíbornok, kalocsai érsek nagylelkű közbenjárásával, az úgy a fent említett államtitkár-bíbornok válaszával írásilag is rendezve s megállapítva lőn. Ugyancsak a kalocsai bíbornok-érsek elnöklete alatt a magyar püspökök és főpapok közül többen személyesen és képviselőik által megjelenve tanácskoztak a vállalat kivitele iránt...” – tér rá ezután az 1882. június 4-ei alapító ülés ismertetésére Ipolyi.⁴²

Besztercebánya tudós püspöke, a hazai etnográfia és művészettörténet megalapozója szemlátomást már sokkal merészebben írta át a történeteket, mint ahogyan Fraknói „jegyzőkönyvének” a források közé írt átkötő szövegei (át)interpretálták az eseményeket.⁴³ Ipolyi már egyenesen egyfajta alapítási „üdv-

⁴² Uo., XII–XIII és XCI–XVII.

⁴³ Vö. *Függelék*, jegyzeteknél.

történetet” komponált meg a *Monumenta Vaticana Hungariae* mindkét osztályának elején, magyar s ékes latin nyelven egyaránt. Mentségére legyen mondva, ő már 1881. szeptemberében is magyar dimenziókban értelmezte akadémiai főtitkár barátjának nagyívű elképzeléseit – ez fentebb előkerült már.

e) Okok és okozatok

Fraknói, az MVH de facto alapítója és főszerkesztője, majd még inkább mestere és barátja, Ipolyi Arnold, a Vatikáni Magyar Okirattár-Bizottság elnöke nem csak hogy elhallgatta a valós történéseket,⁴⁴ hanem azokat forrásszinten is szükségesnek látta újraalkotni, rendszerezni, publikálni, és feldolgozás formájában is átírni a közelmúltbeli eseményeket. Miért? Fraknói ugyanis nem kicsiny hibát követett el, amikor csekély kúriai tapasztalattal, ráadásul a vatikáni levéltári anyag bizonyíthatóan minimális közvetlen ismeretében kezdett akkora hatalmas vállalkozásba, mint az Apostoli Szenték által jegyzett egyetemes *Monumenta Vaticana*, egy pápai „*Calendar of State Papers*”.

Zsenije, egyház-, haza- és történelemszeretete, a tudomány iránti szenvedélye, s talán a hazai kereteken messze túlmutató ambíciója is egyszerre ragadta el. Nem csak magyar, hanem egyetemes viszonylatban is nagyot akart alkotni, és bár igyekezett „túlzottan óvatos” lenni, ez mégsem sikerült teljesen neki. „Roskoványi szép levélben késznek nyilatkozott szintén hoz-

⁴⁴ Magam korábban egy esetleges elhallgatást tudtam elképzelni, azt is nehezen: „Vonatkozó közlésekben a résztvevők közül sem Ipolyi, sem Fraknói nem szólnak erről, bár igaz, el is hallgathatták”. Vö. CVH I/exc., xxviii; CVH I/20, 28.

zájárulni. Csak bővebb, részletesebb felvilágosítást kér... A közlésekkel nem akarok sietni. Nagyon, talán túlságosan óvatos vagyok...” – írta 1881. október 22-én, és a két nappal korábban, Haynald felkérésére kidolgozott *Promemoriát* csupán néhány kiválasztottnak küldte meg először. Majd a püspöki kar tagjai kapták meg 1881. november 28-án – vélhetően ugyanúgy magánjelleggel, mint Zalka győri ordinárius.⁴⁵

A jelek szerint a káptalanokhoz és más érintettekhez nem jutott el a részletes tervezet. Fraknói bölcsen tette, hogy nem „sietett” a „közlésekkel”. Nemcsak az utókor, hanem a kortársak is – szerencsére csupán szűk körben – ebből a *Promemoriából* értesültek érdemben arról, hogy mi is tulajdonképpen a konkrét, eredeti terv. Mely terv aztán az 1882. március 5. és 9. közötti napokban radikálisan módosult, 1882. június végén pedig már nyomtatásban terjedt a *Promemoria* módosított, a magyar dimenziójú koncepció mentén visszamenőlegesen átírt változata.

Fraknói ugyanakkor minden óvatossága dacára szerfölött kényes helyzetbe került nagyot álmodásával. Az eredeti, nagyszabású vállalkozás híre, de még a szűk körben közölt részletek is informális csatornákon nyilván szivárogni kezdtek, Rómer Flóris nem véletlenül vizionált „ország színe előtti” meghurcoltatást. Biztosra vehető, hogy a kléruson belül, kiváltképpen a konzervatívabb egyháziak körében már ekkor sem rajongott mindenki programjáért, szemé-

⁴⁵ Fraknói Rómerhez, Budapest, 1881. okt. 22., nov. 7. és 28. Csécs, *A Rómer–Fraknói levelezés*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), Dok., 9. 11. 14. sz. Vö. korábban 33. j.

lyéért, az általa képviselt attitűdért.⁴⁶ Esetlegesen szélesebb nyilvánosság elé kerülő kudarcát, sőt megszegyenülését nem kevés, a tettvágytól éppenséggel nem égő egyházi javadalmas nyugtázta volna több-kevesebb megelégedéssel. Másfelől Fraknói nem csupán az egyházi tudományosságot képviselte a nagyvárad *stallum litterarium* birtokosaként, hanem az Akadémia főtítkáráként az egész magyart is. Adminisztratív vezetőjének tekintélyvesztése magát az intézményt is kellemetlen helyzetbe hozta volna.⁴⁷ Nem utolsósorban pedig az olykor igencsak heves küzdelem, melyet Ipolyival karöltve Fraknói az MTA berkeiben folytatott az egyház szellemi és kulturális emancipációja érdekében, a Vatikán bevonásától remélt áttörés helyett egy nyilvános megszegyenüléssel éppenséggel fiaskó elé nézett.⁴⁸ Ráadásul a még mindig csupán a harmincas évei végén járó pap-történész nem először került volna kritikai éllel a lapok címoldalára...⁴⁹

⁴⁶ Fraknói publicisztikájára, valamint későbbi konfliktusaira Nagyvárad püspökeivel, káptalanjával, illetve a püspöki karral, kiváltképpen Csernoch János hercegprímással: OLÁH P. RÓBERT, *Fraknói közéleti publicisztikája (1870–1918)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 391–402; TUSOR PÉTER, *Fraknói Vilmos és a püspöki kar. A római történeti intézet alapítástörténetéhez (1905–1913)* (CVH III/3. Fraknói Műhelyelőadások 3.), Budapest 2025 [s.a.]

⁴⁷ Fraknói főtítkárságára: HÖGYE ATTILA–CZIRÁKI CSONGOR, *Történet-író új szerepben. Az MTA-főtítkár Fraknói*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 133–144.

⁴⁸ Fraknói (és Ipolyi) Akadémián belüli küzdelmeire szélesebb megközelítésben s további irodalommal: CVH I/24, 247–284, különösen 270–272, valamint a kötet *Előszavában* is, XIII–XIV.

⁴⁹ Lásd LŐRINCZ ZITA, *Narratívák csapdájában. Fraknói tankönyve és visszhangja* és ORSÓS JULIANNA, *Fraknói Vilmos tudományos vitáiról*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 349–360 és 361–368.

De az ügy szerencsére még – éppen – nem tartott ott. A forrásokkal dolgozó, olykor az alkalmi publicisztikától sem idegenkedő történész zseniális kiutat talált a csapdahelyzetből. A korábban általa szerkesztett, havi megjelenésű periodikában, az *Új Magyar Sion*ban villámgyorsan közölt, alaposan dokumentált „jegyzőkönyv” segítségével vette elejét az óhatatlanul terjedni kezdő szóbeszédnek, s tört ki az egyházi és akadémiai berkekben rövid és hosszú távon egyaránt beláthatatlan károkat okozni képes csapdahelyzetből. A gyors koncepcióváltás, a korábbi szándékok visszamenőleges átértelmezése a hivatalos iratokban és azok szélesebb publikálása többszörösen megtette hatását. A *Vatikáni Magyar Okirattár* sikertörténet lett. A Fraknói és Ipolyi által alkalmazott történelmi gyógymód: a dokumentált krónikaírás pedig nemcsak a kortárs kedélyeket nyugtatta meg, hanem még a *Monumenta Vaticana Hungariae* örökébe lépő CVH alapításakor is, egészen mostanig meghatározónak bizonyult, ráadásul úgy, hogy nem csak a kortársak, hanem az utókor előtt is cáfolódni látszott a kezdeti, elfedni kívánt balsikerű koncepció.⁵⁰

⁵⁰ Vö. CVH I/Iexc., *Excursus*, xxviii–xxix; CVH I/20, 28–29; CVH I/21, 8–9; TUSOR, *Vilmos Fraknói's Heritage in Rome*, 28. – A 20. század eleji vatikáni magyar historiográfia például ekként summázta a kezdeteket: „...szólanunk kell még a hazai (magyar, horvát, szász) kutatásokról a megnyitás óta. E téren a kezdeményezés Fraknói püspök érdeme. 1881., tehát a megnyitás évének tavaszán már Rómában volt, bizonyára inkább csak tájékozódni, semmint kutatni. Legalább június 13-iki magánkihallgatásán — még csak általánosságban — a tudományos körök azon reménységének adott kifejezést, hogy napvilágot látandnak az egyházi történelem emlékei, melyek a szent-szék levéltáraiban lappangnak. XIII. Leó válaszában hangoztatta ily publikáció hasznosságát, sőt szükségességét. Visszatérvén az Örök Városból,

4. SUMMÁZAT

Fraknói és Ipolyi publikációi, főként az Akadémia főttkára által publikált, 1881. mácius 9-ei Haynald-levélnek és az ő május 8-ai *memoriálé*jának latin szövege egyértelműen már az 1881. júniusi római tárgyalásoktól kezdve kizárólagosan magyar relációjú sorozatról szóltak. Az Adriányi Gábor által első, 1997-es tanulmányában⁵¹ hozott magánlevelezésbeli, más irányú utalások e kulcsdokumentumokkal összhangban álló értelmezése ugyanúgy adta magát, mint a Fraknói-féle *Magyar Sion*beli „jegyzőkönyvbe” illesztett, 1881. őszén adott püspöki és káptalani válaszlevelek esetében.⁵² A problémát észrevételeznem kellett, amit 2004 folyamán, vatikáni historiográfiám *Excursus*ában meg is tettem. Felvetéseim kétségkívül hasznára váltak a tudománynak, hiszen Adriányi Gábort további kiterjedt, im-

Fraknói több főpap figyelmét fölkérte, hogy e téren a magyar klérust illetné meg a kezdeményezés.” HODINKA, *i.m.*, I, 72. A későbbi szakirodalom szintén csupán a korai magyar kezdetekre teszi a hangsúlyt. Például Vanyó Tihamér összegző megállapításában: „A magyar kutatás a levéltár megnyitása (1881) után azonnal megindult. Hazánk főpapjai és káptalanjai az első felhívásra közel százezer forintot ajánlották fel. A végrehajtó bizottság tagjai (Ipolyi, Dankó, Knauz, Tárkányi, Rómer, Fraknói) pedig tekintélyükkel és szellemi érzékükkel siettek a nagy mű szolgálatára. Az egész vállalkozás lelke Fraknói Vilmos nagyvárad kanonok és tud. akadémiai főttkár volt. Neki köszönhető, hogy mienk volt időrendben a második történeti intézet Rómában (1882)”. VANYÓ TIHAMÉR, *A Vatikáni Levéltár és kutatása*, LK 43 (1972) 157–162, 160.

⁵¹ ADRIÁNYI GÁBOR, *Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana”*, 61–72.

⁵² „*Monumenta Vaticana Hungariae Illustrantia. Fraknói Vilmos jelentése*”, MS 13 (1882) 441–453 és 509–525.

már kizárólag e kérdés megválaszolására összpontosító – imponálón átfogó jellegű – alapkutatásra ösztönözte. Második közleményében számos adatot és dokumentumot hozott álláspontja: a menetközbeni lényegi koncepcióváltás bizonyítására.⁵³ Mivel azonban Fraknói 1881. október 21-ei *Promemoriája* a megadott esztergomi jelzeten nem volt fellelhető,⁵⁴ szerzője pedig ugyanezt a szöveget ellenkező előjelűre változtatva publikálta 1882 nyarán, ráadásul Fraknói 1881-es vatikáni kutatási kérelmei kifejezetten a magyar vonatkozásokra irányultak,⁵⁵ továbbra is a Haynald- és Fraknói-féle hivatalos primér forrásokat tekintettem alapvetőnek, melyekre Jacobini bíboros államtitkár azonos értelmű hivatalos, a magyar *Monumenta Vaticana* indításába beleegyező válasza tette fel a koronát.⁵⁶ Ezen kulcsdokumentumok ismeretében Adriányi Gábor is folytatta kutatását további, bizonyító erejű iratok iránt, és ezek híján hagyta végül nyitva a kérdést hozzám írt levelében.

⁵³ ADRIÁNYI GÁBOR, *Fraknói Vilmos javaslata*, 149–160.

⁵⁴ Vö. fentebb, 16. j.

⁵⁵ „Bátorkodom Eminenciátoktól kérelmezni, hogy hasson oda: legyen szabad nekem a titkos pápai levéltárban Magyarország régebbi (1300–1526 közötti) történelmét érintő némely iratait felkutatni és leírni, s e munkát szabad legyen folyó hó 26. napján megkezdenem.” „*Eminentiae Vestrae supplex esse audeo, quatenus efficere velit, ut mihi in Secretiori Tabulario Pontificio quaedam Ecclesiae Hungaricae antiquiorem historiam (1300–1526) illustrantia documenta investigare et describere, laborique huic 26-a huius mensis manus admovere liceat*”. Fraknói 1881. máj. 15-ei, a bíboros államtitkárnak címzett latin nyelvű kérényét lásd fentebb, 20. j.

⁵⁶ A könnyebb érthetőség kedvéért ezeket most lefordítottam latinról, illetve olaszról magyarra, és így közlöm őket. *Függelék*, 2. 3. 4. sz.

Az interaktív problémafelvetésnek – amit Fraknói és Ipolyi a történeti igazság közös keresésének nevezett volna – azonban van megoldása. Még hozzá olyan szenzációs megoldása, ami e két évtizedes, lassú folyású diskurzus nélkül nem derülhetett volna ki: a kétségkívül hiteles alapforrások nemcsak átírták a közelmúltbeli eseményeket, hanem az eredeti tervek, pontosabban tervezgetések elfedése céljából Fraknói azonnal publikálta is őket, majd Ipolyi tematizáló narratívát épített rájuk. Az eljárás közel egy és negyed századig sikeres volt. 2024-ban végül azonban az is kiderült, hogy nem egyszerű koncepcióváltásról, hanem súlyos *vis maior* helyzet kialakulásáról és annak gyökeres orvoslásáról volt szó. Milyen félreértések, mögöttes megfontolások álltak e *vis maior* mögött, az okot Rómában kell-e keresni, ahogy most már én gondolom az 1882. március 6–8-án lezajlott fordulat váratlansága és a XIII. Leó-féle levéltári nyitás után kialakult vatikáni helyzet képlékenysége okán, vagy csak „Budapesten támadták meg” Fraknóit, ahogy Adriánni Gábor gyanítja, további alapkutatás tisztázhatja majd.⁵⁷

* * *

Legvégül fontos megemlíteni, hogy Fraknói Vilmos eredeti alapkoncepciója, melyet oly sietősen és sikeresen igyekezett Ipolyi Arnold segítségével elrejteni a kortársak, még inkább az

⁵⁷ Fontos információkkal szolgálhat például az 1882. március 5-én Fraknói által már „lelitographírozottnak” mondott Haynald-féle körlevél stb. Roppant érdekes, hogy például a Fraknói–Rómer levelezésből (is) hiányoznak az ügyről behatóbban szóló iratok. A vatikáni helyzet képlékenysége lásd alább, a 6o. jegyzetben idézett tanulmányomat.

utókor előtt, nincs híján az egyetemes tudománytörténeti jelentőségnek. Eredeti tervezetében, amelyet 1881. június folyamán XIII. Leó előtt személyesen is kifejtett, miszerint a Szentszék saját maga (is) publikálja gyűjteményei „kincseit”, találhatjuk meg a végül 1900-ban elindult vatikáni *Studi e Testi* sorozat gondolati előzményét. A tudományszervező érdemeiért 1922-ben bíborossá kreált jezsuita Franz Ehrle prefektus (1895–1914) által alapított, a *Biblioteca Apostolica Vaticana* kereteiben megjelenő sorozat 2024-ben már az 565. kötetnél jár.⁵⁸ Az MVH-nál kevésbé reprezentatív a formája, Fraknói elképzelésein túllépve viszont már kezdettől fogva jóval szélesebb körű tudományos profillal rendelkezik. Speciálisan a vatikáni levéltár anyagának ismertetésére, kiadására és feldolgozására saját vatikáni szaksorozat végül csak 1968-ban, Fraknói felvétele után 87 évvel indult el az újabban apostolira átkeresztelt *Archivio Segreto Vaticano* kiadásában. Második kötetét magyar szerző, Pásztor Lajos jegyezte.⁵⁹

* * *

Írásom 2024 júliusában készült, a Fraknói- emlékkönyvbeli, a fentiek alapján az alapítási eseménytörténetben újraértékel

⁵⁸ A sorozat és az egyes kötetek adatai megtalálhatók: <https://www.vaticanlibrary.va/it/publicazioni/>.

⁵⁹ A sorozat oldala: <https://www.archivioapostolicovaticano.va/content/aav/en/attivita/ricerca-e-conservazione/publicazioni/collane-editoriali—collectanea-archivi-vaticani—cav-.html>.

vatikáni historiográfiai áttekintésem⁶⁰ mintegy kiegészítéseként, magyarázataként. Adriányi Gábor augusztus elején bekövetkezett halála már lehetetlenné tette, hogy közöljem vele felismeréseimet, két évtizedes, mindinkább barátivá váló diskurzusunk eme eredményét, melyet őszinte tisztelettel ajánlok emlékének.

⁶⁰ *Magyar történetkutatás európai relációban. Fraknói Vilmos és római „magyar történeti iskolája” (1882–1905)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 415–444

FÜGGELÉK

I.

[Promemoria]⁶¹

Budapest, 1881. október 20.

GyEL Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratsorozat, 3475/1881 – orig.)⁶²

Újabb időben, Európa művelt államai úgyszólván kivétel nélkül belátták, hogy *a történeti múltjuk földerítésére szolgáló emlékek* összegyűjtését és kiadását nem szabad egészen, egyes tudósok vagy társulatok buzgóságától és áldozatkészségtől tenni függővé.

⁶¹ Miként a tanulmányban központi helyen szó esik róla, e *Promemoria* érdemben átdolgozva és jelentősen kibővítve megjelent: *Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia. Fraknói Vilmos jelentése*, MS 13 (1882) 441–453 és 509–525. A nyomtatott kiadás eltéréseit lábjegyzetben jelzem. Minden továbbiára lásd a tanulmányban mondottakat. A historiográfiai jelentősége és különlegessége okán itt teljes címlírásában megismételt, a Fraknói által a közelmúlt átírása és ártértékelése céljából sebtében összeállított és a *Magyar Sion* 1882. júniusi és júliusi számaiban publikált „jegyzőkönyv” idézése a továbbiakban: *MVHHI. Fraknói jelentése*, MS 13 (1882) + oldalszám.

⁶² Fraknói Budapesten, 1881. október 26-án kelt kísérő- (és egyben hitelesítő-) levelét Zalka János győri püspökhöz uo. Szövege (lásd fentebb, 23. j. is): „Engedje meg Nagyméltóságod, hogy a Monumenta Vaticana tárgyában általam készített, az ügy jelen állásáról tájékoztatást nyújtó, egyébkint egészen magánjellemű emlékiratot Excellenciádnak megküldhessem és a tervezett vállalatot, melynek fontosságát Excellenciád bizonyára legjobban tudja méltányolni, Nagyméltóságod hathatós pártfogásába ajánlhassam.” – A sokszorosított kézírás másik, teljesen megegyező példánya: GyEL GyKMLT Théma XLVI, n. 5630. – A kurzivált részek a kéziratban aláhúzással jelölve. Eredetileg nyilvánvalóan nyomtatásba szánta ezt az első változatot Fraknói.

E célra az állami *budget*-kben rendszerint jelentékeny összegek szavaztatnak meg. És ily módon részint országos bizottságok által (mint *Angliában* a „Calendar of State Papers and Manuscripts”; *Franciaországban* a „Collection des documents inédits relatifs à l’histoire de France”; *Németországban* a „Monumenta Germaniae”) részint tudományos Akadémiák által (mint *Budapestben* a „Monumenta Hungariae Historica” és *Bécsben* [a] „Fontes rerum Austriacarum”) nagy kiterjedésű forrásgyűjtemények indítottak meg és folynak napjainkban is; élénk tudományos munkásságnak nyitva tért és nyújtva anyagot.

Általánosan ismert tény, hogy egy állam története sem versenyezhet jelentőségére nézve a *római Szentszék* történetével, mely századokon át magában foglalja a művelt világ legfontosabb eseményeit és a civilizáció fejlődésének legérdekesebb momentumait.

És hasonlóan elismert tény, hogy egy állam sem dicsekedhetik a történeti emlékek oly dús és nagybecsű készletével, amilyent a Szentszék levéltárai rejteneek.

E bő forrásból régebben csak az egyház némely történetírói meríthettek, ezek is korlátozott mértékben.

Két évtized előtt *Theiner* volt az első, aki a vatikáni titkos levéltárból, melynek főnöke volt, az oklevéltárak egész sorozatát bocsáthatá közre. Külön kiadványokban jelentek meg Francia-, Magyar-, Lengyel-, Oroszország, Izland, Skócia és a délszláv tartományok történetének forrásai.

Eljárása, a levéltári anyag ilyenén feldarabolása, jelentékeny előnyökkel bírt, de sok tekintetben hátrányos is volt. Anélkül, hogy teljesen nyújthatta volna azt, ami az egyes országokat érdeklí, az ezeknek történetében közösen nyilvánuló irányok és

eszmék összefüggő tanulmányozását lehetetlenné tette. E mellett a pápaság és az egyetemes egyház történetét (a Tridenti Zsinatra és a Szentszék világi fejedelemségére vonatkozó kiadványaitól eltekintve) egészen figyelmen kívül hagyta.

Továbbá Theiner az anyag megválasztásában nem tanúsította a kellő tapintatot és gondosságot. Sőt e sorok írójának alkalm volt (midőn a „Monumenta Hungariam Sacram illustrantia” című kiadványt a levéltári készlettel összeveté) példátlan felületességet konstatálni.⁶³

Végre a vatikáni levéltár két osztályát: a diplomáciai⁶⁴ levelezéseket és a szentszék számadási könyveit, *alig*, a pápai kongregációk (Dataria, Rota stb.)⁶⁵ gazdag levéltárait *éppen nem* vonta kutatásai körébe.

Ezek után el lehet mondani, hogy a Szentszék levéltáraiban, a történeti emlékek legnagyobb és talán legfontosabb része még ismeretlenül lappang. Őszentsége XIII. Leó pápa az egyházi tudományosság lelkes pártfogója, hatályon kívül helyezve azon megszorító intézkedéseket, melyek a vatikáni levéltárt úgyszólván megközelíthetlenné tévék, megnyitotta azt a történetbúvároknak. Máris számosan használják fel a nagylelkű elhatározás előnyeit. Ő császári és apostoli királyi felsége imént bízott meg egy innsbrucki tanárt,⁶⁶ hogy ott a Habsburg-ház

⁶³ *MVHHI. Fraknói jelentése*, MS 13 (1882) 443: ‘az ő és munkatársai példátlan felületességét konstatálni’.

⁶⁴ *MVHHI. Fraknói jelentése*, MS 13 (1882) 443: ‘diplomatikai’.

⁶⁵ Egyik említett hivatal sem kongregáció.

⁶⁶ *MVHHI. Fraknói jelentése*, MS 13 (1882) 443: ‘éppen a jelen évben Dr. Sickl udvari tanácsos, hírneves bécsi történetbúvárt megbízta’.

régibb történetére vonatkozó emlékek összegyűjtését eszközölje. A müncheni akadémia is két történetbúvárt küldött oda.

Azonban szomorú volna,⁶⁷ ha a pápai levéltárak gazdag kincseit az egyház elmulasztaná saját dicsőségére értékesíteni.

Az egyházi tudományosság átöröklött jó hírnevének fenntartása követeli, egyúttal az egyház világtörténeti^{68***} munkásságának felderítése is igényeli, hogy az egyház fejének auspiciumjai alatt, a Szentszék állásához és levéltárainak gazdagságához méltó történeti publikáció létesíttessék.

Ennek szükségességét Őszentsége – amint e sorok írója előtt nyilatkozni méltóztatott – régtől fogva felismerte, és csak a „fennforgó körülmények” okozták, hogy ily publikáció megindítása érdekében a kellő intézkedéseket meg nem tehetette.

⁶⁷ *MVHHI. Fraknói jelentése*, MS 13 (1882) 443: ‘szomorú volna’.

⁶⁸ A nyomtatásban publikált új szöveg innentől a következő: [az egyház világtörténeti] *** „missiójának megvilágítása is igényeli, hogy az egyház állásához és levéltárainak gazdagságához méltó történeti publikációk létesíttessenek. E meggyőződéstől áthatva, e sorok írója, mikor 1881-ik évi június 13-án szerencsés volt Őszentsége a Pápa által magánkihallgatáson fogadtatni, megfelelő hódolatteljes szavakkal kifejezést adott a tudományos körök azon reménységének, hogy Őszentsége uralkodása alatt, napvilágot látandnak az egyházi történelem emlékei, melyek a Szentszék levéltáraiban lappanganak. Őszentsége arra méltatott, hogy ez ügyről behatóan szolt velem. Mondá, hogy teljesen belátja ily publikáció hasznosságát, időszerű voltát, sőt szükségességét, biztosítva, hogy minden e célra irányuló törekvés helyeslésére, pártfogására és áldására biztosan számíthat. Visszatérve a hazába, nem késsem egyházunk több kiváló főpapjainak figyelmét felkérni arra, hogy e téren a magyar klérust illetné meg a kezdeményezés. Az eszme lelkes fogadtatásra talált. Őeminenciája Haynald Lajos bíbornok-érsek, nagyméltóságú Ipolyi Arnold és Schlauch Lőrincz püspökök biztosítottak pártfogásuk felől.” *MVHHI. Fraknói jelentése*, MS 13 (1882) 443–444.

Ezen körülményeket kétségkívül a Szentszék pénzügyi helyzetében kell keresnünk.

Pedig a pénzügyi nehézségek könnyen elháríthatók.

Oly nagyszabású okmánytár, mely hivatva lesz a Szent-szék levéltárait közkinccsé tenni, az egész művelt világ tudománys köreinek érdeklődését fogja magára vonni és megszerzése minden nagyobb könyvtárra mellőzhetetlenné válik. Ennek következtében elárusítása jelentékeny jövedelmet biztosítana. Sőt bármelyik francia vagy német nagy könyvkiadó cég készséggel vállalkoznék kiadására; az ilyenmű publikációkra (Raynald, Bollandisták, Regesta Pontificum) mindig találkoztak kiadók.

Eszerint a vállalatnak csak segélyezése mutatkozik szükségesnek. E célra pedig tizenkét-tizenötezer frank évi járulék bőségesen elegendő volna.

Míg a Szentszék jelen helyzetében ezen aránylag csekély összeget is nehezen vonhatja el sürgősebb szükségaitól, a magyarországi magasabb klérus, mely elődeinek birtokaival azok tudományos szellemét és nemes áldozatkészségét is megőrizé, könnyen biztosíthatja azt a mondott fontos célnak.

Hogy erre a készség nem hiányzik, mutatja a nagyváradi káptalan felszólításának eredménye. Ekkorig a következő ajánlatokról van tudomásom.

	Évenként	Tíz évre
Az esztergomi káptalan	600 forint	6000 frt
Az egri	500	5000
A váradi	500	5000
A nyitrai	200	2000

A pozsonyi	100	1000
A váci	50	500
A szepesi	50	500
A rozsnyói	50	500
A zalavári apátság	50	500
Ipolyi Arnold püspök	250	2500
Tárkányi Béla kanonok	500	5000
Fraknói Vilmos	500	5000
Bubics Zsigmond	200	2000
Dankó József	150	1500
Rimely Károly apát	100	1000
Racsek János nagyprépost egyszer-mindenkorra		500
Sujánszky Antal kanonok egyszer-mindenkorra		500 ⁶⁹

Emellett a főmagasságú kalocsai bíbornok-érsek, a nagyméltóságú nyitrai, szatmári és kassai püspökök, a zirci apát, a pécsi, a veszprémi, a szombathelyi, a szatmári káptalanok készségöket fejezték ki a vállalat támogatására, a felajánlandó összeg meghatározását későbbre halasztva.⁷⁰

⁶⁹ A nyomtatásban publikált változatban: 'a váradi káptalan felhívása előtti időpontig összegszerűen: „És még mielőtt az ügy a hivatalos tárgyalás stádiumába jutott, *Tárkányi* Béla egri kanonok tíz éven át évenként 500 forintot, *Dankó* József tíz éven át évenként 150 forintot, *Rimely* Károly lekéri apát tíz éven át, évenként 100 forintot, *Racsek János* váradi nagyprépost 500 forintot, *Sujánszky* Antal esztergomi kanonok szintén 500 forintot ajánlottak, akikhez tíz éven át évi 500 forint ajánlásával én is csatlakoztam.' *MVHHI. Fraknói jelentése*, MS 13 (1882) 444.

⁷⁰ A nyomtatásban publikált változat (*MVHHI. Fraknói jelentése*, MS 13 [1882] 445skk) ettől a ponttól teljesen elválik az 1881. október 20-ai dátumú, eredeti *Promemoria* szövegétől. Az *a priori* tervezgetés helyett a megvalósult,

egyben átkomponált *a posteriori* narratíva következik: „Buzdítva e siker által Rómer Flóris kanonok társam hozzájárulásával azon indítványt terjesztem a váradi káptalan elé: a) ajánljon meg a Monumenta Vaticana kiadási költségeire évenként 500 forintot; b) kérje fel az ország összes káptalanjait, hogy e célra szintén ajánljanak meg bizonyos évi járulékokat. Indítványunk támogatására kiemeltém, hogy ezen ajánlat és kezdeményezés az egész művelt világ előtt hirdetné a magyar klérus tudományos szellemének dicsőségét. És beláthatatlanul jótékony következményei volnának szomorú viszonyok között tengő egyházi irodalmunkra. Azon magyar papok, kik a nagyvállalat szerkesztésében közreműködnének, széles látkörrel és emelkedett szellemmel térve vissza egyházmegyéikbe, itt új tudományos élet központjaivá lennének.” Utána a váradi káptalan 1881. augusztusi felhívásának főbb pontjai, a főpapok és káptalan válaszai a váradi káptalannak, illetve Fraknóinak, összesen 27 levél (*i.m.*, 445–453 és 509–515) között. „Miótan a bejelentett ajánlatok összege a munka megindítására elégségesnek és folytatásának lehetőségét biztosítani látszott, a váradi káptalan, mint kezdeményező, azon kérelemmel fordult Haynald Lajos bíbornok és kalocsai érsek úr Őeminenciájához, hogy az ajánlattevők értekezletét egybehívni méltóztassék. Őeminenciája mindekelőtt szükségesnek látta Őszentsége, a Pápa legmagasabb jóváhagyását kieszközölni. És e végből az itt következő előterjesztést intézte Jacobini Lajos bíbornok, államtitkár úr Őeminenciájához”: az 1882. márc. 9-ei, mindvégig a vatikáni magyar források kiadásáról szóló Haynald-levél közlése (*i.m.*, 515–517). Utána: „Szükségesnek mutatkozván az ezen iratban előadott ügy részletei iránt Rómában felvilágosításokat nyújtani, Tárkányi Béla egri kanonok társaságában, április végén az örök városba siettem, a hol alkalmam volt ismételve úgy az államtitkár úr, mint a vatikáni levéltár főigazgatója Hergenröther bíbornok Őeminenciáikkal behatóan értekezni. Ezeknek és egyúttal a Szent Atyának is, a következő emlékiratba foglaltam össze az ügy állását”. Ezt követi Fraknóinak a pápának benyújtott, Haynald leveléhez hasonló szellemben 1881. máj. 8-án megfogalmazott latin nyelvű emlékirata (*i.m.*, 517–519), majd Jacobini bíborosnak a magyar vonatkozású vatikáni források feltárását és kiadását engedélyező máj. 19-ei levele (*i.m.*, 520). E három forrás (magyar fordításuk alább, 2. 3. 4. sz.) a problémákat elfedő rövid átkö-

Nincs tehát kétség aziránt, hogy a magyarországi klérus ajánlatai el fogják érni a 6000 forintnyi évi összeget; hogy a káptalanok a tíz év leteltével megújítandják ajánlataikat, hogy végre időnkint mindig találkozni fognak tudománypártoló főpapok és egyéb egyházi dignitáriusok, akik ezen ügyért áldozni hajlandók lesznek.

A nagyváradi káptalan körlevelében foglalt nyilatkozása szerint „az érdeketek által tartandó értekezlet” van hivatva annak eldöntésére, hogy a magyar klérus ajánlata mily módon hozassék a pápa Őszentségének tudomására, az ajánlatokból befolyó pénzösszeg miként kezeltessek, a közrebocsátandó munkában a magyar klérus áldozatkészségének ténye miképpen örökíttessék meg stb.

Eszerint mindazon főpapok, dignitáriusok és testületek, akik ajánlatokat tettek vagy tenni fognak, a jelen év végén vagy a jövő év elején az ország primása vagy a főmagasságú kalocsai bíbornok-érsek által értekezletre hívatnának meg.

Az értekezletnek mindenek előtt azt kell eldönteni, vajon a megindítandó nagy okmánytári kiadvány részletes programjá-

tő kommentárokkal és gyors publikálásukkal egy, a valósággal ellentétes, egyenes ívű közelmúltat kreál – korábbi szövegrészek ügyes és az új kontextusba helyezéssel átértelmezett beillesztésével. Az így megkonstruált előzménynarratívához az 1882. jún. 4-ei alapítóülés és határozatainak – már a valóságnak megfelelő – ismertetése az újabb római jóváhagyásával (*i.m.* 521–525) zökkenőmentesen illeszkedik. A koronát a „transzkonstrukciós” „jegyzőkönyvre” a zárómondat teszi fel: „Engedje a Mindenható, hogy azon remények, melyek az ekként megszületett vállalatához fűződnek, valósuljanak, és Őszentségének óhajtása, hogy az „úgy az egyháznak, mint a nemes magyar nemzetnek dicsőségét gyarapítsa” teljességbe menjen” (*i.m.*, 525).

nak kidolgozása itt Magyarországon történjék, vagy pedig egy, Őzsentsége által kinevezendő bizottság számára tartassék fenn.

A Szentszék tevékenységének főirányai és a levéltári készlet természete kétségtául azt fogják ajánlani, hogy a Monumenta Vaticana több sorozatra oszoljanak.

Az első a pápák levelezését tartalmazná: a bullákat, brévéket, pápai rendeleteket és leveleket; a pápákhoz intézett felterjesztéseket, kérvényeket, leveleket. Az anyag rendkívüli bősége miatt csak a legfontosabb darabok közöltetnének egész terjedelmökben, a többiek rövid kivonatokban. Az anyag rendezésénél a kronológiai sorrend volna a mérvadó.

A második sorozat a Szentszék diplomáciai irományait foglalná magában: a legátusok, nunciusok jelentéseit, és az államtitkárok utasításait, amelyek Európa újabbkori történetének első rangú forrásait képezik.

A harmadik sorozatba a Szentszék számadási könyvei jutnának, és pedig úgy azok, melyek a Curia bevételeit és kiadásait tüntetik fel; mint azok is, melyek a (XIII., XIV. századból) az egyes országokban beszédett pápai tizedek felől adnak kimutatást. Ez utóbbiak a középkori topográfiára és a közgazdasági állapotokra nagy fényt derítenek, az előbbiek főleg műveltség- és művészettörténeti szempontból figyelemre méltóak.

Az első és harmadik sorozat megindítása hosszabb előkészületet igényelne.

Ellenben a diplomáciai osztály közrebocsátását azonnal meg lehetne kezdeni. Már a legelső kötetekbe jönnének VII. Kelemen pápasága alatt Magyarországra és a császári udvarba kül-

dött nunciusok jelentései, melyektől úgy az általános, mint a hazai történettudomány jelentékeny gyarapodást vár.

Az értekezet továbbá meg fogná vitatni azt is, hogy a vállalat szerkesztése és kiadása tárgyában mily javaslat terjesztendő Őszentsége elé.

Legcélszerűbbnek és minden irányban legmegnyugtatóbb volna, ha a szerkesztés római és magyarországi szakférfiakra együttesen bízánék, továbbá a másolatok és kivonatok készítésére elsősorban a pápai levéltár tisztviselői megfelelő díjazással használtatnának fel, akik mellé időnként a magyarországi klérus hivatott és szakképzett tagjai közül is küldetnének munkatársak.

Hazai egyházunkra nézve mindennekfölött dicsőséges és előnyös volna, ha a „Monumenta Vaticana” kötetei Magyarországon bocsáttatnának sajtó alá, s innen kerülnének könyvárusi forgalomba.

Az értekezet állandó bizottságot küldhetne ki, mely a megállapodások értelmében az ügy további intézését átvenné.

A pénzügyi kezelést legcélszerűbben a Szent István Társulatra lehetne bízni.

A magyarországi katolikus klérusra, ha ily módon a „Monumenta Vaticana” kiadását lehetővé teszi és kezeibe veszi, az aldozatot messze meghaladó előnyök háromolnának.

Kezdeményezése az egész művelt világ előtt hirdetni fogná tudományos szellemének dicsőségét. Jelentékeny szolgálatot tenne a Szentszékeknek és az egyházi tudományosság ügyének. Végre jótékony, életető hatást gyakorolna szomorú viszonyok között tengő hazai egyházi irodalmunkra.

Budapest, 1881. október 20-án.

2.

Budapest, 1882. március 9.

Haynald Lajos Lodovico Jacobini bíboros államtitkárhoz

(*MVHHI. Fraknói jelentése*, MS 13 [1882] 515–517)⁷¹

Eminenciás és Főtisztelendő Bíboros Államtitkár Úr, tiszteletreméltó Uram! A kiváló tudós történész Fraknói Vilmos nagyváradi kanonok, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára Rómából hazatérve nagy, bár korántsem szokatlan dolgokról számolt be nekünk Szentséges Urunk, XIII. Leó pápa iránta tanúsított kegyelmességéről, továbbá Eminenciátok jóságáról. Mély hálával eltelve és dicsérő szavakkal adta elő azon páratlan kedvezést, melynek köszönhetően igaz tapintattal és katolikus érzülettel hozzáférhetett a vatikáni levéltár kincseihez.

Mivel pedig egyúttal elénk tárta, hogy a Szentatyának apostoli, és Eminenciátok jóságos kijelentéseiből azon remény fogalmazódott meg benne a jövőre nézve, hogy kegyesen felhatalmazást fog nyerni a vatikáni levéltárban olyasfajta dokumentumok lemásolására és majd kiadására, mely irományok kiváltképpen alkalmasak a magyar királyság és egyház történetének megvilágítására, legyenek akár speciális jellegűek, akár az egész Egyház számára is általános érvényűek. A felhatalmazás megadásának előfeltétele, hogy találtsanak olyan férfiuók, akik szellemi és anyagi erejüket áldozzák erre, miután Őszentsége vagy Eminenciátok által megbízott személyek minden egyes irat esetében egyedi engedélyt adtak közzétételükhöz.

⁷¹ Fordításom latinból.

Minderről értesülve jómagam és Magyarország más prelátusai és javadalmasai a káptalanok többségével azon buzgal munk fejében, mellyel a pápai gondoskodásnak és kormányzásnak országunk és népünk élete és története iránti üdvös tettét a világnak megmutatni és ismertté tenni óhajtjuk, összefogtunk, hogy fedezetet biztosítsunk az e célból Rómában végzendő tudományos munkálatokra, és azon dokumentumok kiadására, melyeket ezek után engedélyeznek nekünk. S így történt, hogy már a mai napig – több mint százhúszezer olasz lírával egyenértékű – ötvenezer osztrák forintot nyertünk 10 évnyi időtartamra évenként egyenlően fizetendő részletekben. Az eddigi összeghez még tizenhárom prelátus és káptalan ígért egyetemlegesen további összegeket, de ezek még nem adhatók hozzá a meglévő tőkéhez.

Így állván a dolgok, már biztos pénzalap állt rendelkezésünkre, melyre támaszkodva kifejezhetjük a római Szentszék felé alázatos kéréseinket. Az én és több magyar [főpap]társam s javadalmas alázatos kérelme⁷² oda irányul, hogy némi siker reményében legyen szabad nekünk Fraknoi Vilmos kanonokot Rómába küldeni avégett, hogy ott előterjesztvén kéréseinket a bejutáshoz a vatikáni levéltárba, megtudakolja a pápai Szentszék legmagasabb szándékát a vatikáni levéltár történelmünkre vonatkozó dokumentumai – a szokott pápai felügyelet alatt történő – kiválasztásának és lemásoltatásuknak módjáról és más idekapcsolódó dolgokról. Egyúttal utasításokat kérjen és iránymutatónk

⁷² Ez a kitétel itt kétségkívül arra utal, hogy Haynald az 1882. márc. 5-ét követő napokban valamilyen módon egyeztetetett más főpapokkal, miként ezt Adriányi Gábor feltételezte.

legyen abban, miként végezzük Szentséges Urunk akarata szerint a további teendőket az Úr Krisztus nevében.

Kérem tehát Eminenciátokat, hogy engem és általam folyamodó főpaptársaimat a legjóságosabban tájékoztatni méltóztassék, vajon Fraknói Vilmos kanonok a jelzett céllal a szent húsvéti idő után Rómába mehet-e?

Végzetül magas kedvezéseiért odaadóan a legmélyebb tisztelettel kezeit csókolva maradok Eminenciátok alázatos és odaadó szolgálja

Haynald Lajos bíboros, kalocsa-bácsi érsek.

Budapest, 1882. március 9.

3.

Róma, 1882. május 8.

*Fraknói Vilmos memoriáléja a Szentszékekhez*⁷³

(MVHHI. *Fraknói jelentése*, MS 13 [1882] 517–519)⁷⁴

Fraknói Vilmos, a Szent Üdvözítőről nevezett szekszárdi apát, a váradi székesegyház kanonokja, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára tavaly júniusban azon szerencsében részesült, hogy átadhatta Őszentségének az említett Akadémia 300 kötetnél is több kiadványát, köztük az ő saját munkáinak az Egyház történetével foglalkozó csekély eredményeit. Ezen alkalommal a nevezett apát hálás köszönetet mondott azért a

⁷³ A korábbi bécsi nuncius Lodovico Jaconobi bíboros államtitkárnak, a kiváló egyháztörténész Joseph Hergenröther bíborosnak (*cardinale archivista* 1879–1890†) és az ő révükön XIII. Leónak.

⁷⁴ Fordításom latinból.

nagy jelentőségű tettért, mellyel Őszentsége a vatikáni levéltárakat méltóztatott megnyitni a történetkutatók előtt. Egyúttal néhány szót ejtett arról a kötelezettségről, mely most az Egyházra hárul, hogy a megnyitott forrásanyag kiaknázását ne hagyja világiakra.

Szentséges Urunk mindezeket jószágosan meghallgatva nevezett apátot biztosította legmagasabb óhajáról, mellyel az egyháztörténet feltárására irányuló munkálatokat elő kívánja mozdítani.

Őszentsége szavaival és áldásával megerősítve hazatérte után semmit nem tartott előbbre valónak, minthogy Magyarország főpásztorainál és káptalanjainál elérje, hogy egy nagyléptékű mű [*maioris indaginis operis*] kiadásának szándékát vállalják fel és ajánlják meg hozzá a szükséges költségeket.

Nem bizonyult nehéznek elérni e célt az egyház és a tudomány iránti elkötelezett országban, gyámolítva mindenekelőtt az eminenciás esztergomi és kalocsai érsek tetszése által.

A váradi káptalan levele által felszólítva a főpapok, a káptalanok, a szerzetesrendi előljárók és más méltóságviselők kész örömmel siettek nem megvetendő felajánlásokat tenni, melyek összege tíz évre – miként a mellékelt kimutatás mutatja – eddigelé meghaladja a százharmincezer lírát. Egyúttal még több főpap – az eminenciás zágrábi, az excellenciás nyitrai, váci, csanádi, váradi stb. főpásztor – ajánlotta késznek magát, hogy miután majd bármilyen tényleges lépés történt az ügyben, csatlakoznak a többiekhez. Remélhető tehát, hogy hamarosan kétszázezer lírára gyarapszik az összeg.

A munkához immár hozzá lehet fogni. Ezért eminenciás Haynald bíboros, aki az Egyháznak és Hazának számos nagy

jelentőségű ügyét szokta vinni, és akinek a tartományába a váradi egyház tartozik, az eminenciás bíboros államtitkárhoz intézett levelével kérte Őszentsége jóságos jóváhagyását, védnökségét és áldását.⁷⁵

[*Haynald bíboros*] egyetértésével nevezett apát ugyanezt kívánja kérelmezni.

A mű, melyet mozgatunk, a vatikáni kincsestárnak kiváltképpen azon részét óhajtja napvilágra hozni, mely eddig leginkább rejtve volt: tudniillik az úgynevezett diplomáciai emlékeket, vagyis a Szentszék nunciusainak jelentéseit (*dispacci*) és a nekik adott utasításokat.

S nehogy úgy tűnjék, hogy idegen aratásba vetjük sarlónkat, azon nunciusok jelentéseit szándékozunk kiadni, akik Magyarország királyainál, később egyúttal Németország császárainál a Szentszék ügyeit vitték.

Ezek a dokumentumok nem csupán a Haza, hanem a Szentszék és a keresztény világ történetére is biztos, hogy nagy világosságot fognak vetni. E munka tehát új tényezője lehet az üdvös befolyásnak, melyet a Szentszék a keresztény világra minden időben gyakorolni szokott.

Egyúttal a nagyszabású diplomáciai műtől elkülönített kötetekben publikálni szeretnénk néhány régebbi dokumentumot is, például a XIV. századi pápai tizedek jegyzékeit, me-

⁷⁵ Az eddig szóló rész akár egy egyetemes *Monumenta Vaticana* ügyében is íródhatott volna. Fraknói vagy – itt is – egy korábbi szöveget hasznosított újra; vagy a reinterpretáció jegyében szándékkal konstruálta úgy a *memorialét*, hogy az általános fejtegetéseknek és a vállalkozás magyar célkitűzéseinek összhangját igazolja.

lyeket a néhai Augustinus Theiner felületesen, hihetetlen könnyelműséggel és gyakran megcsónkítva adott ki.

A vállalkozás irányítása, amit szerkesztésnek szoktak nevezni, a tudós beszercebányai püspök elnökletével bizottságra lesz bízva.

E munkában, amennyiben Szentséges Urunk hozzájárulását adja – elsősorban a vatikáni levéltár tisztviselőinek közreműködését tervezzük hasznosítani, egy-két magyarországi tudós pap részvételével.

A mondott apát is szerencsének fogja magát érezni, ha ezen tevékenységre felügyelhet, és minden évben egy vagy két hónapot az Örök Városban tevékenykedhet, mely várost nemcsak a mártírok dicső vére öltözteti bíborba, hanem nagytudású szent egyházdoktorok fényétől díszítve is felragyog.

Róma, 1882. május 8.

4.

Róma, 1882. május 19.

Lodovico Jacobini bíboros államtitkár Haynald Lajoshoz

(MVHHI. Fraknói jelentése, MS 13 [1882] 520)⁷⁶

Eminenciás és Főtisztelendő Uram! Kedvemre való volt az igyekezet, amellyel a Szentatyának elé tártam a kívánságot, amelyet Eminenciátok nekem kifejezésre juttatott: a Szentszék levéltárában nagy bőségben található értékes dokumentumok

⁷⁶ Fordításom olaszból.

napvilágra hozatalát, s ezáltal a Magyar Királyság egyházi és világi történelmének feltárását. Tudattam Őszentségével azt is, hogy a magyar püspöki kar és papság kész biztosítani a szükséges eszközöket e nemes vállalkozás megindításához és megvalósításához. Őszentsége nagy örömmel fogadta ezt a felajánlást, és méltatva a főpásztorok nagyszerű elképzelését és nagylelkűségét, elrendelte, hogy a mű megvalósulásához szükséges kutatáshoz minden szükséges támogatást, irányítást és pártfogást megadjanak. A Szentatya meg volt győződve arról, hogy az ilyen kiadvány által nyújtott nagyobb világosság a vallás és a nemes magyar nemzet dicsőségére fog válni. Őszentsége eme jóindulatú rendelkezését előszóval is meg kívánta ismételni a két magyar kanonok, Tárkányi Béla és Fraknói Vilmos előtt, amikor ők az Eminenciátok védnöksége alatt álló Szent István Társulat nevében, a fiúi tisztelet adományaival együtt a katolikus ifjúság egészséges nevelésére eddig megjelent műveket átnyújtották neki. Örömmel osztozom mindezekben Eminenciátokkal, s a mélységes tisztelet érzésével alázatosan csókolom kezét.

Róma, május 19.

BIBLIOGRÁFIA

- „*Monumenta Vaticana Hungariae Illustrantia. Fraknói Vilmos jelentése*”, Magyar Sion 13 (1882) 441–453 és 509–525. („*MVHHI. Fraknói jelentése*”)
- ADRIÁNYI GÁBOR: *Fraknói Vilmos és a „Monumenta Vaticana Hungariae Historiam illustrantia” megindítása*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 8 (1996) 3, 61–72.
- ADRIÁNYI GÁBOR: *Fraknói Vilmos javaslata a Szentszék levéltári forráskiadására*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 19 (2007) 149–160.
- ADRIÁNYI, GABRIEL: *Der Beitrag des ungarischen Domkapitulars und Historikers Vilmos Fraknói (1843–1924) zur Öffnung der Vatikanischen Geheimarchiv*, Festgabe für Karl Josef Rivinius SVD (Theologie und Hochschule 1; hg. v. Reimund Haas–Eric W. Steinhauer), Münster 2006, 183–203.
- ÁLDÁSY ANTAL, *Fraknói Vilmos emlékezete*, Katolikus Szemle 39 (1925) 449–460, 456–457.
- CSÉCS TERÉZ, „*Kedves barátom és nagy böcsületet szerző fiam!*” *A Rómer–Fraknói levelezés és a Monumenta Vaticana*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 445–483.
- CSORBA LÁSZLÓ: *A Római Magyar Történeti Intézet megalapítása és első évei (1895–1922)*, Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995) (szerk. uő), Budapest 1998, 7–18.
- Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának emlékezete* (CVH I/24), szerk. Tusor Péter–Kanász Viktor, Budapest–Róma 2024.
- GRAFINGER, CHRISTINE MARIA: *Ricerche di Vilmos Fraknói nel Vaticano*, Gli Archivi della Santa Sede e il Regno d’Ungheria (secc. 15–20). In memoriam Lajos Pásztor (CVH I/4), Budapest–Roma 2008, 247–254.
- HODINKA ANTAL: *A római levéltárak*, Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I: VI.

- Kelemen pápa 1342–1352. II: VI. Ince pápa 1352–1362. V. Orbán pápa 1362–1370. VII. Kelemen ellenpápa 1378–1394 (kiad. Bossányi Árpád), Budapest 1916–1918, I, 7–165 és II, 7–148.
- HÖGYE ATTILA–CZIRÁKI CSONGOR: *Történetíró új szerepben. Az MTA-főtitkár Fraknói*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 133–144.
- IPOLY ARNOLD: *Előszó*, Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526 / *Relationes Oratorum Pontificiorum 1524–1526*, Budapest 1884, xv–xxi.
- IPOLY ARNOLD: *Előszó*, Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375 / *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281–1375*, Budapest 1887, x–xvi.
- KANÁSZ VIKTOR: *A pálya végén. Fraknói Vilmos utolsó hónapjai, temetése és korai emlékezete*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 235–244.
- LAKATOS ANDOR: *Haynald Lajos (1816–1891)*, Az erdélyi egyházmegye és püspökei = Magyarország egyházmegyéi és főpásztorai. Intézménytörténeti – életrajzi lexikon 1804–1918 II/3 (Collectanea Studiorum et Textuum III/II/3), szerk. Szirtes Zsófia–Tusor Péter–Rupert Klieber, Budapest 2024.
- LŐRINCZ ZITA: *Narratívák csapdájában. Fraknói tankönyve és visszhangja, Fraknói Vilmos tudományos vitáiról*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 349–360.
- Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1907-ben (Kézirat gyanánt)*, Budapest 1907.
- NAGY KATALIN: *Fraknói Vilmos kutatási kérései a Vatikáni Apostoli Levéltárban (1881–1885)*, Magyarország és a római Szentszék III. Exquisitae lucubrationes Cornelio Szovák amicabiliter dicatae (CVH I/21), Budapest–Roma 2022, 307–322.
- OLÁH P. RÓBERT: *Fraknói közéleti publicisztikája (1870–1918)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 391–402.
- ORSÓS JULIANNA: *Fraknói Vilmos tudományos vitáiról*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 361–368.
- PÁSZTOR LAJOS: *A Vatikáni Levéltár*, Levéltári Közlemények 20–23 (1942–45) 100–129.
- PÁSZTOR LAJOS: *L'Istituto Storico Ungherese a Roma e il vescovo Vilmos Fraknói*, Archivio della Società Romana di Storia Patria 100 (1977) 143–166.
- PÁSZTOR LAJOS: *Le origini dell'Accademia d'Ungheria di Roma*, Un istituto scientifico a Roma: L'Accademia d'Ungheria (1895–1950) (Studi e Ricerche 7, ed. Péter Sárközy–Rita Tolomeo), Roma 1993, 9–24.
- PÁSZTOR LAJOS: *Vilmos Fraknói e i «Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia»*, Rivista di Studi Ungheresi 10 (1995) 44–59.

- SANTIFALLER, LEO: *Briefe von Wilhelm Fraknói zu Theodor Sickel aus den Jahren 1877 bis 1906*, Römische Historische Mitteilungen 6–7 (1962–1964) 193–351.
- TUSOR PÉTER: *Magyar történeti kutatások a Vatikánban* (CVH I/1exc.), Budapest–Róma 2004.
- TUSOR PÉTER: *Előszó*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), xi–xiv.
- TUSOR PÉTER: *Fraknói Vilmos és a püspöki kar. A római történeti intézet alapítástörténetéhez (1905–1913)* (CVH III/3. Fraknói Műhelyelőadások 3), Budapest 2025 [s.a.]
- TUSOR PÉTER: *Fraknói, a katolikus történész és tudományépítő*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 247–284.
- TUSOR PÉTER: *Magyar történetkutatás európai relációiban. Fraknói Vilmos és római „magyar történeti iskolája” (1882–1905)*, Fraknói Emlékkönyv (CVH I/24), 415–444.
- TUSOR PÉTER: *Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban (1881–2021)* (CVH I/20), Budapest–Róma 2022.
- TUSOR PÉTER: *Vilmos Fraknói's Heritage in Rome. The Hungarian Historical Research in the Vatican* (Storia d'Ungheria – History of Hungary 1), Viterbo 2024.
- VANYÓ TIHAMÉR: *A Vatikáni Levéltár és kutatása*, Levéltári Közlemények 43 (1972) 157–162.
- VÁRI REZSŐ: *Történeti intézetek Rómában. Adalék a legújabb kor tudománytörténetéhez*, Budapest 1916.

FRAKNÓI, HAYNALD, IPOLYI
AND THE MONUMENTA VATICANA
[HUNGARIAE]

The genesis of the *Monumenta Vaticana*, which played an emblematic role in the development of Hungarian Historiography and was celebrated by contemporaries regardless of their worldview, political affiliation or internal academical partiality, has been the subject of historiographical debate for two decades now between the recently deceased Gábor Adriányi and myself.

In his 1997 study, Adriányi, the best expert on 19th-century church history, based on private correspondence between Vilmos Fraknói, Lajos Haynald, Flóris Rómer and others, came to the new conclusion – not mentioned in the otherwise rich literature – that Fraknói had initially been thinking of a universal *Monumenta Vaticana* to be published by the Holy See with Hungarian participation throughout 1881, which was later narrowed down to the publication of Hungarian sources.

However, the primary sources in Latin published by Fraknói the following year, in the summer of 1882, with a conspicuous haste (which haste will soon be of great importance): his and Cardinal Haynald's submissions to the Holy See in the

spring of 1882, strongly contradict Adriányi's thesis. There is no mention of a universal series of publications on the history of the papacy, and from the beginning, i.e. from June 1881, they are confined exclusively to the exploration of the already mentioned Vatican sources of Hungarian history. On the basis of these key documents and other arguments, I challenged Adriányi's view in 2004, in the historiographical introduction of the *Collectanea Vaticana Hungariae*, which new series is a modernised and dynamic continuation of Vilmos Fraknói's *Monumenta Vaticana Hungariae*. I have come to the conclusion that when the *Monumenta Vaticana* is referred to in private correspondence, which in this respect can be considered a secondary document, the *Monumenta Vaticana Hungariae* is always referred to with some vagueness or some simplification.

My critical comments were not accepted by Gábor Adriányi. Undertook extensive research in archives and manuscripts collections. In his most recent communication, published in 2007, he substantially increased his argumentative base: he cited several new, important and interesting sources in addition to the earlier ones, and also included some of them in an appendix. Among them, the most important is the *Promemoria* of Vilmos Fraknói of 20 October 1881, written about plan of the *Monumenta Vaticana*. This was no longer a matter of (also) ambiguous references in correspondence, but of a clear, unambiguous draft with primary source value, the focus of which was indeed the universal *Monumenta Vaticana* published by the Holy See. The edition of a Pontifical "*Calendar of State Papers*", which would have been launched with Hungarian participation and mainly with funding. However, I could not find this *Prome-*

moria, this very important document in the Primatial Archives in Esztergom, on its archival marker communicated by Adriányi. I considered its autopsy indispensable, since this would have created a clamorous antagonism between the primary sources: the cited Latin texts of Haynald and Fraknói, which I have just highlighted, and this *Promemoria* of October 1881. Especially because this *Promemoria*, completely revised in the second part and changed to the opposite meaning, was published as a draft and a croinet of the Hungarian *Monumenta Vaticana*, not the universal one, but only the Hungarian one, under the name of Vilmos Fraknói in the summer of 1882, in the above-mentioned hurried publication.

From the two decades of intermittent discourse, during which we have mutually pondered not a little on the possible arguments of the other side, I cite here only the letter of Professor Adriányi, written to me primarily in connection with the 19th-century *Bischofslexikon* published in Berlin in July 2020. "...I would like to add that we should bury the hatchet job that was raised in connection with the publication of the material of the Vatican archives raised by Fraknói and the subsequent initiation of the *Monumenta Vaticana Hungariae historiam illustrantia*. Unfortunately, no document has so far been found concerning the meeting of the bishops indicated by Bishops Schusztter and Dulánszky... Which both of them had envisaged in 1881 in connection with the publication the material of Vatican archives... So we leave the clarification to others, videant consul[es]!"

In the centenary year of Vilmos Fraknói's death, historiographical research has once again come to the fore. The hitherto

overlooked information in the Fraknói-Rómer correspondence, published in the centenary commemorative volume, now allows for a reassuring solution to the problem. In particular, thanks to this information, a new copy of the October 1881 *Promemoria*, which I had viewed with growing suspicion, has been found in Győr, now authenticated with a covering letter from Fraknói s.k. This *Promemoria* is so much about a universal papal *Calendar of State Papers*, organised and financed by the Hungarian clergy, that it even speculates about the likely business interest of the big Western European publishers who see business potential in such an enterprise!

In June 1881, Vilmos Fraknói, who rushed to Rome immediately after the opening of the collections of the Holy See, thus indeed proposed to Leo XIII the launching of a *Monumenta Vaticana* with a universal theme, published by the Holy See with Hungarian funding. On his return home, he began to organise it, and did so for almost a year, until the beginning of March 1882. However, through his fellow-academician, Cardinal Lajos Haynald, Fraknói was apparently decredited by the Roman Curia. In the wake of the discreditation, the historian, still very young but still holding important academic posts and notable ecclesiastical ranks, found himself in an unexpectedly delicate situation. The organisation of the new scientific series was moving ahead at a rapid pace. The details of Fraknói's ideas had become known, albeit in a more restricted circle and in a 'private' way. And the chapters, prelates and bishops had already offered considerable sums of money.

After either the Vatican or the leaders of the Hungarian episcopate, and most probably both, unexpectedly backed out

of the Hungarian-sponsored papal *Calendar of State Papers*, Franknói's situation became extremely grave. The canon fellow Rómer Flóris, in a letter of 17 April, refers directly to Franknói's being persecuted "before the eyes of the country" in connection with the affair; and Franknói, the literate priest-secretary-general of the Hungarian Academy of Sciences was forced to testify in person in Rome in early May 1882 that his person "does not lack the qualifications of reliability in regard to discretion and loyalty to Catholic interests". The publicity of the Secretary-General's fiasco in the Vatican would have dealt a severe blow to the cultural struggle for the emancipation of ecclesiastical scholarship within the Academy, in particular, which he had been waging in collaboration with Bishop Arnold Ipolyi.

However, Franknói quickly and successfully escaped the trap. In the spring of 1882, Haynald and he, in their submissions to the Holy See in eloquent Latin, which had already been repeatedly mentioned above, wrote retrospectively from the very beginning – *i.e.* from Franknói's negotiations at the Vatican in June 1881 – exclusively about the plan for a *Monumenta Vaticana* with a Hungarian dimension, thus tacitly correcting the original idea to the Roman Curia. Franknói published these two submissions, as well as the October *Promemoria*, which he had revised and reduced to the Hungarian aspects, and which has just been mentioned several times, as the original documents of the *Monumenta Vaticana Hungariae*, *i.e.* the Vatican's Hungarian Documentary Archives, in the June and July issues of *Magyar Sion* immediately after the 4 June 1882 meeting of the foundation of *Monumenta Vaticana Hungariae*. In addition, he also selected the previous year's letters of re-

sponse from bishops and chapters offering financial support, which were sufficiently general and could be incorporated into the reinterpreted concept. What is more, at the very beginning of this 'editorial report' he encouraged the writing of a chronicle of the foundation. The call was answered by none other than Bishop Arnold Ipolyi. The pioneer of Hungarian art historical research, at the head of the ornate opening volumes of the two classes of the *Monumenta Vaticana Hungariae*, he discoursed in Hungarian and for the international, above all Roman, audience in Latin, well, not the real stories, but the documentation compiled and published by Fraknói, which he now referred to as a 'record'. He explicitly celebrated the *Monumenta Vaticana Hungariae* as a triumph of the Hungarian ecclesiastical scholarship both inside and outside the Hungarian Academy of Sciences.

I do not have the space here to analyse Fraknói's original academic and ecclesiastical career ambitions, which seem to go far beyond the Hungarian Academy of Sciences and Hungarian Catholicism. Neither can I discuss the motivations behind the Vatican apparatus' opposition to Fraknói's ambitions – perhaps related to these ambitions – despite the clear papal verbal approval. But it is certainly worth noting that Fraknói, who had completed at least two years of philosophy as a foundation for theology, including scholastic epistemology, and Ipolyi with him, were clearly aware that the historian does not necessarily see historical reality, but only the reality of documents. In fact, standing in the origin of modern Historiography, they not only knew this, but also made use of this knowledge for their own scientific organisation and scientific policy pur-

poses, successfully influencing the events of their current time and, for 142 years, the future. Until now.

However, their “unveiling” shows that problem-solving, persistent critique, coupled with mutually curious professional discourse, does allow a glimpse behind the real walls of history, not only behind the reality of chronicles and the documents. For this, of course, a relentless deepening and broadening of the basis of argumentation is essential. Among other things, by continuing the work of Vilmos Fraknói, the protagonist of this study, on the Vatican and Italian *Hungarica*.

Finally, it is important to note that the original basic concept of Vilmos Fraknói, which he so hastily and successfully tried to hide from contemporaries, and even more so from posterity, with the help of Arnold Polyi, is not without its importance in the universal history of science. In his original plan, expressed in June 1881 before Leo XIII himself, that the Holy See should (also) publish the ‘treasures’ of its collections, we find the intellectual precursor of the Vatican’s *Studi e Testi* series, which was finally launched in 1900. Founded by the Prefect Franz Ehrle S.I. (1895–1914), who was made a cardinal in 1922 for his merits as a scientific organiser, the series, which is published within the frames of Biblioteca Apostolica Vaticana, will be in its 565th volume in 2024. Less representative in form than the *Monumnta Vaticana Hungariae*, it goes beyond Fraknói’s vision and from the outset has a much broader scholarly profile. It was only in 1968, 87 years after Fraknói’s suggestion, that the Vatican finally launched its own series of specialised Vatican series for

the presentation, publication and processing of the material of the Vatican archives (*Collectanea Archivi Vaticani*). The second volume was edited by Hungarian author LAJOS PÁSZTOR.⁷⁷

⁷⁷ All this *cf.* & *corrigere*: *Vilmos Fraknói's Heritage in Rome. The Hungarian Historical Research in the Vatican* (Storia d'Ungheria – History of Hungary 1), Viterbo 2024, 26–28 (*Excursus*).

